

ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАДИН ОБРАЗОВАНИДИН ВА ИЛИМДИН МИНИСТЕРСТВО
А.А. ТАХО-ГОДИДИН ТІВАРУНИХЪ ГАЛАЙ ПЕДАГОГИКАДИН ИЛИМДИННИ
АХТАРМИШУНРИН ИНСТИТУТ

Мейланова Ж.Ш.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН
ТАХМИНАН РАБОЧИЙ ПРОГРАММА
ЛИТЕРАТУРАДАЙ
КІЕЛУН

(1 – 4 классрин образовательный организацияр патал)

Махачкъала
2022

Рецензенты: **Акимов К.Х.**, профессор, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник сектора родных литератур ДНИИП.

Гашарова А.Р., кандидат филологических наук, старший научный сотрудник ИЯЛИ ДФИЦ РАН.

Мейланова Ж.Ш.

Сифтегъан умуми образованидин тахминан рабочий программа
«Литературадай келун» - Махачкъала 2022. - 71 ч.

КЪИЛЕР	ЧИН
Гъавурда твадай чар	4
«Литературадай кІелун» учебный предметдин мана (содержание)	9
1-класс	9
2-класс	16
3-класс	20
4-класс	25
Сифтегъан классра «Литературадай кІелун» учебный предметдин программа чирзавайла къазанмишна кІанзавай нетижаяр	31
Хсуси (личностдин) нетижаяр	31
Предметдин арада авай (метапредметдин) нетижаяр	33
Предметдин нетижаяр	36
1-класс	36
2-класс	37
3-класс	39
4-класс	40
Тематикадин планирование	42
1-класс (15 сят)	42
2-класс (34 сят)	52
3-класс (34 сят)	56
4-класс (34 сят)	60

ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

«Литературадай кӀелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа сифтегъан умуми образованидин рекъай Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), гъакӀни сифтегъан умуми образованиди гун гуьзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькӀуърнавайди я.

«Литературадай кӀелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа гъавурда твадай чарчикай, чирзавай тарсунин метлеб ачухаруникай, тарсунин умуми характеристикадикайни нетижайрикай ва тематикадин планированидикай ибарат я.

Гъавурда твадай чарчи предмет чирунин умуми мана-метлеб ачухарзава, аялрин фагъум-фикир авунин алакьунар вилик тухун малумарзава; учебный пландин кьурулушда лезги чӀалан ва литературадай кӀелунин чка тайинарзава, арадал кьвезвай нетижаяр ва тематикадин планированидин кьурулуш ачухарзава.

Чирунин мана-метлеб рахунин кӀвалахдин жуьрейрикай ибарат я. Абурук: яб акалун, рахунар, кӀелунар, кхьинар ва мсб. акатзава. Вири и кьайдаяр сифтегъан классрин ученикрив кьадайвал ганва.

Нетижайрик хсуси (личностдин) нетижаяр, предметдин арада авай (метапредметдин) алакьайрин нетижаяр ва гъакӀни сифтегъан классра кӀелзавай аялрин гьар йисан предметрин нетижаяр акатзава.

Тематикадин планированида вири паярин программадин манадин гьал кьалурзава, ийизвай кӀвалахдин лишанар, лайихлувилер ва кимивилер ачухарзава, гьар са раздел ахтармишдайла ишлемишна кӀанзавай методрикай ва кӀалубрикай рахазва. Ибурун жергедай яз, тематикадин планированида чара тир (дифференцированный) чирвилер тешкил авунин кьайдаярни ганва.

«Литературадай кӀелун» учебный предметдин умуми характеристика

Литатурадин кӀелун – гъвечӀи школьник гъазурунин системада кыилин предметрикай сад я. Лезги чӀал чирунихъ галаз санал ада функциональный савадлувал арадал гъизва, санлай къачурла аял тербияламишуниз ва адан зигъин артух хьуниз куьмек гузва. Литературадай кӀелунин курс агалкъунралди чируни сифтегъан школадин маса предметрайни хъсан нетижаяр таъминарзава.

Тарсар лезги чӀалал гузвай сифтегъан школада литературадин кӀелунин курс чирунин метлеб агъадихъ ганвай нетижайрихъ агакъуникай ибарат я:

* гъвечӀи школьник савадлу авунин системада бинедин вердишвал хьиз аннамишна, дуьз, зарбдиз ва эсерлудаказ кӀелиз чирун; кӀелунин кругозор арадал гъун ва куьмек галачиз кӀелунин кӀвалахдин тежриба къачун; рахунин кӀвалахдин вири жуьреяр хъсанарун; гъар жуьре малуматрихъ (информацийрихъ) галаз кӀвалахунин вердишвал къачун;

*художественный яратмишунин ва чирвилер къачунин алакьунриз, художественный эсерар кӀелдайла эсер авуниз вилик фидай къуват гун, гафунин искусстводив эстетикадин къайдада эгечӀун; тарсарин, илимдин ва чирвилер гудай текстерихъ галаз кӀвалахунин эвелимжи вердишвилер къачун;

* кӀелуниз ва ктабдиз интерес авунин тербия гун; гъвечӀи школьникрин ахлакъдин тежриба девлетлу авун, писвални хъсанвал вуч затӀар ятӀа аннамишиз чирун; ахлакъдин гъиссериз, гзаф миллетар авай Россиядин халкъарин культурадиз гъуьрмет авуниз къуват гун.

Сифтегъан классра литературадай кӀелун чирунин эвелимжи метлеблувал гъвечӀи школьникдин кӀелчидин (читательский) компетентность, ада вич гъавурда авай, яратмишунин кӀвалах алакьдай кӀелчи хьиз аннамишун арадал гъуникай ибарат я. КӀелчидин компетентность лагъайтӀа, кӀелунин техника, кӀелайдан ва я яб гайдан къавурда акьунин

къайдаяр чир хьуни, ктабрикай чирвилер хьуни ва абур куьмек галачиз хкъагъиз алакьуни, ктабдихъ дуьнья ва жув чирдай алатдихъ хьиз руьгъдин игътияж хьуни тайинарзава.

Учебный предмет «Литературадай кӀелун» курсуни къетӀен жуьреда агъадихъ галай месӀаяр гъялуниз таъсир ийизва:

1. Текст кӀелунин ва адан гъавурда акъунин общекультурный вердишвилер къачун; кӀелуниз ва ктабдиз интерес ийидай тербия гун.

И месӀа гъялуни эвелни эвел аннамишна кӀелунин вердишвал (кӀелунин кӀвалахдиз интерес авун ва гъар жуьредин литературадин эсерар кӀелунин игътияж) арадал гъизва, идани гъвечӀи школьникди маса предметрайни агалкъунралди чирвилер къачун чӀехи дережада аваз таъминарзава, яни литературадин кӀелунин предметдин мана-метлеб чирунин нетижада школьникри текстер аннамишна кӀелунин вердишвилер къачузва.

1 – 4 классар патал литературадин кӀелунин курс юкъван образование гузвай школада литературадин ара тагана давам жезвай курсунин сад лагъай дережа тирвиляй, и этапда аннамишна ван алаз ва жувакди кӀелунин вердишвилер арадал гъунихъ галаз санал 6 – 10 йис авай аялрин тӀеам акакъдай литература чируниз гъазурвални аквазва.

2. Рахунин, кхьинин ва коммуникативный культура чирун.

И месӀа гъялун гъар жуьре текстерал кӀвалахиз, ктабдай къил акъудиз, ам жув элкъуьрна къунвай дуьньядикай чирвилер артухарун патал ишлемишиз чир хьунихъ галаз алакьалу я. Чирвилер гунин нетижада гъвечӀи школьникри диалогда иштиракзава, монологдин къайдадин рахунар туькӀуьрзава (эсеррин ва хсуси тежрибадин бинедаллаз), жуьреба-жуьре процессар ва объектар гекъигзава ва абурукай суьгъбетзава, учебный пособийрин справкойрин аппарат патан куьмек галачиз ишлемишзава, словаррай, справочникрай ва энциклопедийрай малуматар (информация) жагъурзава.

3. Художественный литературада къалурнавай гъакъикъатдив эстетикадин къайдада эгечӀунин тербия гун.

И месэла гялуни художественный эсерда искусстводин кьетIен жуьредин гьавурда хьиз акьуниз, адан художественный кьиметлувал тайинариз алакьуниз ва эсер ийидай такьатар анализ авуниз (тIеам акакьдай дережада) куьмек гузва. Гафунин искусство гьакIни искусстводин маса жуьрейрив (живопись, театр, кино, музыка) гекьигиз, гьар жуьре жанрайрин, ишлемишнавай художественный такьатрин мукьвавал ва чаравал жагьуриз алакьуниз кьуват гузва.

4. ГьвечIи школьникдин ахлакьдин гьисс ва «эстетикадин тIеам» арадал гьун; эсердин руьгьдин метлебдин гьавурда акьун.

Художественный эсердин кьетIенвилер, адан руьгьдин метлеблувал, гьвечIи кIелчидин инсанвилин кьаматдиз ийизвай таьсир гьисаба кьунивди, и месэла гялунихъ кьетIен метлеб жезва. Художественный эсердал кIвалахунин процессда гьвечIи школьникди вич элкьуьрна кьунвай дуьньядихъ галаз алакьалу ийизвай ахлакьдин ва ягь-намусдин кылиин кьиметлувал авай чирвилер ва гьакIни эсердин игитрин хьсан ва пис гьерекатар, вакьияяр анализ авунин вердишвал кьачузва. Эсердин сюжетдин вири хилерин гьерекатрин «гьиссерин рангарин» мелеблувилин гьавурда акьуни ада уьмуьрда вич тухвана кIандай кьайдайрин тербия кьачуниз куьмекзава.

*«Литературадай кIелун» учебный предметдин кылин содержательный
линияр*

«Литературадай кIелун» учебный предметдин кылин содержательный линияр:

– «ЧIалан кIвалахдин жуьреяр» рахунар арадал гьун (яб акалун, кIелун, кхьинар, рахунар);

– «КIелчивилин кIвалахдин жуьреяр» гьар жуьредин текстерин жуьреяр, жуьреба-жуьре малуматрин (информацийрин) ктабдихъ-чешмедихъ галаз таниш хьун;

- «*Аялри кІелна кІанзавай литература*» аялар патал хкянавай тестинин мана-метлебдин гъавурдик хъун; аялрин къатІунриз килигна аялрин литература фад гъавурда гъатдайди хъун;
- «*Литературоведческий пропедевтикада*» аялриз литературадин жанрайрикай ва жуьрейрикай, чІал гуьрчегарзавай алатрикай практикадин рекъай сифтегъан танишвилер гун.
- «*Аялрин яратмишунрин кІвалах*» (литературадин эсеррин бинедаллаз) аялрин яратмишунрин кІвалахда литературадин эсерда текстерин интерпретация: ролриз пайна кІелун; чІукар сегънеламишун; жуван гафаралди шикилар чІугун ва мсб. чирун;
- «*Библиографиядин культурада*» (чирвилер, алакьунар ва вердишвилер). Библиографиядин алакьунар чир хъун: теклифнавай сиягъдай (списокдай) лазим тир ктаб хкягъун, кбилер жагъурун, автор, художник-иллюстратор тайинарун, аннотация кхьин.

Учебный планда «Литературадай кІелун» учебный предметдин чка

Сад лагъай классда литературадин кІелунай чирвилер къачун эгечІунин «Савадлувал чирун» курсунилай башламишзава. Ам кІелунин 15 гъафтеда, гъар гъафтеда 1 сят аваз (лезги чІалайни литературадин кІелунай тарсарин пландин сятер сад ийизва) давам жеда, имни чирвилер къачуз агакьунин темпдиз, ученикрин хсуси къетІенвилериз ва тарсар гудайла ишлемишзавай такъатрин къетІенвилериз килигна тайинарзавайди я. Чешне яз къалурнавай тахминан рабочий программада савадлувал чирун гъам литературадин кІелунин, гъамни лезги чІалан курсара гъатнава. Савадлувал чирунин курсунилай гуьгъуьниз литературадин кІелун ва лезги чІал кьилди чириз эгечІа.

Тахминан рабочий программадин бинедаллаз сифтегъан школада «Литературадай кІелун» чирун патал 117 сят чара авунва. 1 – классда – 15 сят (гъафтеда 1 сят, 15 кІелунин гъафте), 2 – 4 классра итературадай кІелун тарсара 34 сят (1 сят, 34 кІелунин гъафте) тухуда.

Учебный предмет «Литературадай кІелун» сифтегъан школада чирда, юкъван школада «Лезги литература» хъиз давамар хъийида.

«Литературадай кІелун» учебный предмет чирун патал образовательный организацийрин иштиракчийривай туькІуьрзавай пландин паюникай сятерин къадар артухар ийиз жеда.

«ЛИТЕРАТУРАДАЙ КІЕЛУН» УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТДИН МАНА (СОДЕРЖАНИЕ)

1 – КЛАСС

Халкъдин мецин яратмишунар. Гьисабунар, зарбдиз кІелунар. Гьайванрикай, лезги ва я уьлкведин маса халкъарин махар.

Гьисабунар; Лезги халкъдин мах «СикІни кьуьгьуьр»; Зарбдиз кІелунар; лезги халкъдин махар: «Куьренни жанавур», «ТпунутІрин устІар», «Тапархъан хеб», «Фагьум авай кьаргъа».

Гатфар. Гатфарихъ тІебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тІебиатдин гуьрчегвилерикай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гьайванринни кьушарин уьмуьрдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегьметдикай, аялрин гатфарин кьугьунрикай туькІуьрнавай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Алкьвадарви Гь. -Э. «Гатфар»; СтІал Сулейман «Рушариз»; Абдуллаев Д. «Гатфар кьвезва», «Гатфар йикъар атана чаз»; Мегьамедов Д. «Гатфар»; Межидов Къ. «Беневшаяр»; Межидов Къ. «Цуькверин сувар».

Зи хизан. Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чІехибуруз гьуьрмет авуниз, гьвечІибурухъ гелкуьуьниз, кІвале авай чІехибурун зегьметдиз, юлдашриз, кІелзавай аялрин дуствилиз талукьарнавай шиирар, гьикаяяр.

Мегьман А. «Вун я, чан диде»; Юсуфов Р. «Хцин кІанивал», «Чи баде»; «УстІарар»; Алибеков А. «Хъсанвал».

Зи дустар. Дустарикай, дустарин уьмуьрдикай, кІвалахдикай, абурун дуствиликайни юлдашвиликай, хъсан ва пис кьилихрикай, гьакьикъи юлдашрикай кхьенвай шиирар, гьикаяяр, баснияр.

Ризванов З. «Кьилий-кьилиз камаллу хьун»; «Гьакьикъи дустар»; Кьурбан Гь. «Дуствал»; Юсуфов Р. «Дустар зи»; Ризванов З. «Фарфалаг»; Лезги халкъдин мах «ЦІарабаш», «Агьмедан кІел».

Гъайванар ва къушар. Гъайванрикайни къушарикай, абурун уьмуьрдикай шиирар ва махар. Гъайванрихъ ва къушарихъ галаз рафтарвилер, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар.

Классдилай къеце кӀелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ

Классдилай къеце кӀелун патал: Лезги халкъдин махар: «Гъайванрин гъуьжет»; «Хер хъанвай лекъ»; «КӀек»; Мурадов Ш.-Э. «ЦӀару кац»; Абдуллаев Д. «ЦицӀиб»; Межидов Къ. «Сафаран крар».

Хуралай чирун патал: Алкъвадар Гъ. «Гатфар»; Мурадов Ш.-Э. «ЦӀару кац»; Юсуфов Р. «Чи баде», «Дустар зи».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ галаз кӀвалах). Ктаб – чирвилерин чешме я. Ктабдин элементар: ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкъягъиз алакьун.

Сад лагъай классда «Лезги чӀал» учебный предметдин мана ва аялри сифтегъан классра тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

- слогради гафар, слогар ва гъарфар ахъай тийиз дуьз кӀелун, цӀалцӀамдиз гъвечӀи, регъят гыкаяяр, шиирар кӀелун;
- кӀелай ва я яб акалай эсердин манадин гъавурдик кваз хъун;
- аялар дикъетдалди яб гуз вердишарун;
- эсерда, махуна ихтилат никай ва квекай физватӀа, тайинариз хъун;
- иштиракзавай ксарикай суьгъбет ийиз хъун;
- жанрайриз килигна эсерар группайриз паюн (шиирар, мисалар, мискӀалар, махар, рассказар) ва абур къатӀуниз хъун;
- чирай терминрай ва понятийрай кьил акъудиз хъун: халкъдин мецин эсерар (фольклор), гъвечӀи фольклордин жанраяр, тема, идея, эсердин кьил, эсердин мана, мах (фольклордин ва литературадин), автор, герой, рассказ, шиир, рассказ);

– текст анализ авун: адан тема тайинарун, эсердин вакъиа галай-галайвал къайдада тун, геройдиз характеристика гун, ада авур кІвалахдиз хъсан ва я пис къимет гун, манадихъ къадайвал суалар гуз хъун;

– темадай, гуьгьуьлрай эсерар гекъигиз хъун.

Малуматрихъ (информациядихъ) галаз кІвалах:

– эсердин текст иллюстрациядин жуьреда гудайдан, (фильм, спектакль) жуьреба-жуьре искустводин тамашаяр къалурдайдан гъавурдик кваз хъун;

– иллюстрация эсердин текстинихъ галаз гекъигун, иллюстрациядихъ галаз къадайвал эсердай чІукар кІелун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:

– шиирар хуралай чирун, орфоэпиядин ва пунктуациядин нормаяр вилив хуьн;

– яб акалай ва я кІелай текст веревирд ийидайла, суьгьбетда иштирак авун: суьгьбетчидихъ яб акалун, суалриз жавабар гун, жуван фикирар лугъун;

– теклифнавай пландин, шикилрин, суалрин куьмекдалди эсердин мана (хурулай) жуван гафаралди ахъай;

– чирай гафунин мана жуван гафаралди ачухарун;

– гыкаяяр, махар, шиирар кІелна яб акалайдалай къулухъ жуван гуьгьуьлар, фикирар лугъун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекаатар:

– эцигнавай учебный задацадин гъавурдик хъун, герек вахтунда муаллимдивай куьмек тІалабун;

– жува-жуваз кІелиз тамарзлу хъун, кІелунра жуван алакьунар лап хъсанарун;

– муаллимдин куьмекалди жуван агалкъунриз, кІелунрин кІвалахда четинвилериз къимет гун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

– гъвечІи дестейрин (группайрин), жуьтдин кІвалахрал рикІ алаз хъун;

– жуван кІвалахдин пай жавабдарвилелди тамамарун.

2 – КЛАСС

Гатун яргъи йикъар акъатна, чаз зул жеда. Гад рикІел хкун. Гатун яргъи йикъарикай, чІехибурунни аялрин кІвалахрикай ва машгъулатрикай шиирар, гыкаяяр, махар.

Гьуьсейнов И. «Гад рикІел хкун»; Яралиев Я. «Хважамжам»; Фетягъ А. «Къавах»; Агъмедов Н. «Гатун пакамахъ»; Гъажиев Ф. «Руфун цІай»; Фаталиев К. «КицІ, кац, къиф»; Къаравул; Магъмудов А. «Сулейманан меслят»; Багдадин КІ. «Фу»; Пичче. «КичІевал».

Атана зул, атана. Зулун тІебиатдикай, зулун лишанрикай, зулун багъдикай, чуьлдикай, тамукай, гъайванрикай, зулун аялрин къугъунрикай, инсанрин кІвалахрикай шиирар, гыкаяяр, мисалар ва мискІалар.

Фатахов А. «Зул»; Ражабов А. «Зулун вахт»; Тагъиров Ш. «Зулун пешер»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва»; Уьзденов Гъ. «Зул»; Мирзоев Н. «Керекул»; Фатуллаева П. «Зул хтана»; Ферзалиев К. «Агъмедаз зул кІанда»; Салахъ М. «Марвар булах»; Фетахов А. «Хъипер»; «Кард» журналдай. «Цеквер».

Гъайванар чи дустар я. Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай гыкаяяр, шиирар, махар, мисалар ва мискІалар. Гъайванрихъ галаз рафтарвал, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар.

Фатуллаева П. «Пси-пси псайди»; Лезги халкъдин мах. «СикІ»; Эльдарова З. «Гъайванрин уьмуьр»; Къарибов Н. «Темпел кац»; Фатуллаева П. «Бузан»; «КІелер»; Житков Б. «ВикІегъ бадбад»; Ферзалиева А. «Чижерхъанрин мажара»; Куьреви М. «Кефчибег»; Керимова С. «Дустар»; Мингъажидинова Р. «Бадбад»; Пришвин М. «Мукан мукъув»; Мирзоев С., Гъажиев Н. «Къушар чи дустар я».

Зегъметди чаз гуда вири. Жуьреба-жуьре кІвалахрикайни пешейрикай, инсандин уьмуьрда зегъметдин метлеблубликай эсерар.

Ризванов З. «Эслидин цуьк»; Гъажиев М. «Жуван зегъмет»; Багдадин КІ. «Тар»; Тагъирбегов Р. «Хуьруьн нуькІ»; Нагъиев Ф. «ЛакІабар»; «Лезги газетдай» «Маша гъикІ чІехи хъанай»; Мингъажидинова Р. «КІанчІар».

Дуст аялар. Алрин уьмуьрдикайни кІвалахрикай, дуствиликайни юлдашвиликай, чпелай чІехибуруз гъуьрмет авуникай гъикаяяр, шиирар ва макъалаяр.

Султанова А. «БицІекар»; Базаева М. «Къанундиз муьтІуьгъарна»; Хаметова Х. «Туп»; Осеева В. «Хиялар авунал рикІ алайди»; Ризванов З. «Суал»; Фейзуллаева З. «Къве дуст»; Исмаилов А. «Салам къе сефил я»; Къурбан Гъ. «Селимни Насир»; Межидов Къ. «Ничхиррин чІал чидай Сафар»; Нагъиев Ф. «Аялрин мани».

Тебиатди лацу яргъан галчукна. ХъуьтІуьн тебиатдикай, хъуьтІуьз аялрин къугъунрикайни машгъулатрикай, инсанрин кеспийрикай, хъуьтІуьн багъдикай, чуьлдикайни тамукай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай шиирар, гъикаяяр, мисалар, мискІалар.

Фатахов А. «Къуьд»; Исаев Ш. «Газарар»; МутІалибов А. «Хуьре къуьд»; Соколов-Микитов И. «Къуьд атана»; Мусайиб С. «ХъуьтІуьн чуьл»; Пришвин М. «ЦуцІулдин рикІел алама»; Саид М. «Аида»; Агъмедов Н. «Баркалла, Айна!»; Алем А. «Живедин аялар»; Ферзалиева А. «Къуьрен суьрсетар»; Къарибов Н. «Къуьд»; Скребицкий Г., Чаплина В. «Къуьр хъуьтІуьз гъикІ яшамиш жезва»; Исмаилов А. «Лацувал».

Хизан, мектеб, юлдашар. Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чІехибуруз гъуьрмет авуниз, гъвечІибурухъ гелкъуьниз, кІвале авай чІехибурун зегъметдиз, школадиз юлдашриз кІелзавай аялрин дуствилиз талукъарнавай шиирар, гъикаяяр.

Саидгъасанов С. «Мектебдиз»; Исаев Ш. «Пирожокар»; Эльдаров Х. «Игитан къаст»; Толстой Л. «Багъманчини адан рухваяр»; Рамазан Гъ. «Куьк «вад»; Нагъиев Ф. «Яру кІек»; Фетягъ А. «КІарасар къенят авун»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала!»; Велибеков Р. «Ам чи баде я»; Фаталиев Къ.

«Мусадикай кыса»; Шабатов Ш. «Кыле тефей нумра»; Эсетов А. «Дикъетлу хъухъ, ч!ехибур!»; Исмаилов А. «Ширин чай».

Хъана къван, хъанач къван. КІвалин ва тамун гъайванрикай, абурун душтиликай ва душманвиликай суьгъуьрдин ва яшайишдин махар.

Лезги халкъдин махар: «СикІни гъуьлягъ»; «КІекни верч»; «Тажуб кар»; Севда А. «Цекверин тарс»; «Алахъай дерт»; «Тапрукъ»; Межидов Къ. «Леъ ва къуьр»; Саидов А. «Севни, чакъални, лифни къуьгъуьр»; Исмаилов А. «СикІни сикІрен тум».

Хъсанвални писвал, мергъяматлувал. Къегъал, дамах гвачир, зегъметдални кІелунрал рикІ алай, къайгъудар инсанрикай, иллаки аялрикай, абурун хъсан ва пис къилихрикайни кІвалахрикай, гъакъикъи юлдашрикайни мергъяматлувиликай кхъенвай шиирар, гыкаяяр, баснияр.

Гъуьсейнов И. «ГъвечІи басня»; Ферзалиев К. «Кац ва иеси»; Нагъиев Ф. «Куь къенфетар низ хъана?»; Ревю И. «Цегвни чепелукъ»; Акимова З. «ШенпІини Алина»; Пичче. «КъепІинамаз», «Гъахъ патал»; Лезги халкъдин махар. «Стхаяр»; Фаталиев Къ. «Женжелар»; Фатахов А. «Хъуьруьн къведай крар».

Акваз-такваз чубарукар хтана, акваз-такваз масан гатфар атана

Гатфарихъ тІебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тІебиатдин гуьрчегвиликай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегъметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькІуьрнавай гыкаяяр, шиирар, мисалар ва мискІалар. Дидейриз, бадейриз, вахариз, дишегълийрин зегъметдиз бахшнавай шиирар ва гыкаяяр.

Исмаилов А. «Аялрин гатфар»; Фатахов А. «Сифте сефер яз акуна»; Гъажиев Ш. «Яран сувар»; Фатуллаева П. «Тарс»; Фетягъ А. «Яцар»; Назарова Р. «Рехъди физва зун»; Сайдумов Э. «НуькІ хтанва!»; Абдуллаев Б. «Мулдин цуьк»; Саидгъасанов С. «Май атана»; Пичче. «Тамун аламатар».

Чан зи хайи диде-ватан. Чи Ватандикай, чи шегьеррикайни хуърерикай, инсанрин кІвалахрикайни дуствиликай, абурун хушбахт уьмуърдикай шиирар ва гьикаяяр.

Гьажиев М. «Диде»; Исмаилов А. «Хайи чил»; Ибрагьимов М. «Зи ватанда»; Фейзуллаева З. «Кьифрен тарс»; Шагьэмирова А. «Хуш я заз».

Классдилай кьеце кІелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягь

Классдилай кьеце кІелун патал: Ашурагьаев А. «Илгьамдин лепеяр»; Вагьабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискІалар»; Ибрагьимов Н. «Худа-Верди – Буда-Верди»; Исмаилов А. «Чигедин стІалар»; Мегьамед А. «Медалар алай кицІ»; Мингьажев С. «ГьвечІи разведчик»; Мурадов Ш.-Э. «Дустар я чун вири»; Мусаев К. «Нурар кІватІиз ракъинин»; МутІалибов А. «РикІин эквер»; Садикь М. «Ширин гад»; Саидгьасанов С. «Зуърнедин ван алаз»; Фетягь А. «Вацран пешер»; Эфендиев З. «Яру-цІару кІватІар»; Юсуфов Р. «Зи дустарин хиялар».

Хуралай чирун патал: Фатахов А. «Зул»; Керимова С. «Дустар»; Фетягь А. «Кьуьд»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала»; Гьажиев Ш. «Яран сувар»; Ибрагьимов М. «Зи ватанда».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ ва справочный литературадихъ галаз кІвалах). Ктаб герек тир чирвилерин чешме я.

Ктабдин элементар: кьилер, аннотация, иллюстрация. Библиотекдадай меслят кьалурзавай сиягьдин (списокдин) бинедаллаз картотекадай ктабар хкягьун. КІелунин, художественный, справочный ктабар.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акьуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-кІватІалдин, ктаб-сочиненийрин кІватІал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр.

Кьвед лагьай классда «Литературадай кІелун» учебный предметдин мана ва аялри **сифтегьан классра** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

– слогралди гафар, слогар ва гьарфар ахъай тийиз тамам гафаралди ван акъудна кIевиз кIелун, цIалцIамдиз гьвечIи прозадин ва шииррин эсерар кIелун;

– жуьреба-жуьре темайрин эсерар (Ватандикай, тIебиатдикай, аялрикай, кьушарикай ва гьайванрикай, хзандикай, дустарикай), жанрайрай (халкъдин сивин яратмишунар, махар (фольклордин ва литературадин), гьикая, басня, шиир) группайриз паюн ва гекъигун;

– махунин, гьикаядин текстер анализ авун: тема, кылин мана тайинарун, текст паяриз паюн, абуруз кылер гун, муаллимдин куьмекдалди кIелайдан кылин фикир тайинарун;

– жанрайрин (халкъдин сивин яратмишунрин эсерар, литературадин махар, гьикая, шиир, басня) кьетIенвилериз (куьруь) характеристика гун;

– шиир анализ авун: текстинин художественный кьетIенвилерин ва чIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз);

Информациядихъ галаз кIвалах:

– гафаралди текстиниз шикилар чIугун;

– эсердин текст иллюстрациядихъ галаз кьадайвал хьун;

– гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъайиз хьун;

– ктабдин кылерай (оглавленидай), каталогдай кыл акъудиз хьун, меслят кьалурнавай сиягъдин (списокдин) бинедаллаз каталогдай лазим тир автордин ктаб жагъуриз хьун;

– кылера ганвай информациядиз, иллюстрацийриз фикир гун;

– текстиниз талукъ четин гафарин винел кIвалах тухун, словаррихъ галаз кIвалахун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:

– диалогда иштирак авун: ганвай темадай суалриз жавабар гун, жуван жавабрин гьавурда тун, жув хъсандиз гьавурдик кваз хьун, алава яз

юлдашдин жавабда жуван фикирарни лугъун, суаларни тапшуругъар тамамариз чир хъун;

– кІелай ва я хкянавай эсер галай-галайвал суьгъбет авун;

– кІелай/ван хъайи эсердин бинедаллаз нетижаяр дуьз ачухдиз лугъун, текстинин мана (десте, жуьт) веревирд авун;

– тІебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун;

– кІелай эсерриз ухшар авай мискІалар, гьикаяяр, гьвечІи махар туькІуьриз хъун;

– художественный эсеррин кьатІар сегьнеламишун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

– эсер кІелдайла/яб акалдайла жуван гьиссерин гьалариз кьимет гун;

– жуван хурун зигьинда (память) кІелай/яб акалай текстинин вакъиадин галай-галайвал хуьн;

– эсер кІелдайла/яб акалдайла тамамарун патал эцигнавай учебный задачаяр ахтармишун (контролировать авун).

– тамамарун патал эцигнавай (чешнеда) учебный задачаяр ахтармишун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

– санал кІвалахун патал жуваз юлдаш жагъурун;

– умуми меслятдал атун, кІвалах паюн, икьардал атун, кІвалахдин умуми нетижайриз жаваб гуз хъун.

3 – КЛАСС

Ажеб хъсан затІ я мектеб! Мектебдикай, ктабрикай, акьулдинни камалдин рекъе хьуникай шиирар.

Рамазанов К. «Ктабдин мани»; Сулейман С. «Ажеб хъсан затІ я мектеб!»; Фетягъ А. «Акьулдин, камалдин рекъе».

І сентябрь — Чирвилерин югъ. Тарсарикай, муаллимдикай, кІелунрикайни чирвилерикай шиирар, макъалаяр, мисалар ва мискІалар.

Фетягъ А. «Сентябрдин сад»; Гьуьсейнов И. «Тарс»; Насруллаева В. «Муаллим»; Къардаш А. «Саламан «4»; Саидов А. «Школадиз вач».

Гад ва зул. Гад рикІел хкун. Гатун ва зулун тІебиатдикай, лишанрикай, кІвалахрикайни аялрин кЪугЪунрикай, тІебиатдикай кхъенвай шиирар, гыкаяяр, макъалаяр, мисалар, мискІалар.

Гъуьсейнов И. «Гад»; Нямет Л. «Зул»; Савзиханова Э. «Хъипи пеш»; Алиханов А. «Зи кысмет»; Гъуьсейнов И. «Зул»; Фетягъ А. «Зулун гар»; Исмаилов И. «Чижерин сувар»; Мурадов Ш.-Э. «Ажеб жедай»; Агъмедов И. «Эсер хъана»; Юсуфов Р. «Ктаб рахазва»; СтІал Сулейман «Назани»; Саидов А. «Хъсан хъана Лезгистанда зул аваз», «Дагъви я зун»; Фетягъ А. «Акьулдин, камалдин рекъе»; Къурбан Гъ. «Амалдар Девришни мискъи Манаф»; Тагъиров Ш. «Дагъви лекъ»; Раджабов А. «Фурсухъан Мурсал»; Мурадов Ш.-Э. «МутІлакъ»; Агъмед Л. «Хциз насигъат»; Тагъиров Ш. «КІам ва булах»; Яралиев Я. «Цацар алай кул».

Къуьд. ХъуьтІуькай, хъуьтІуьн аялрин кЪугЪунрикайни чІехибурун кеспийрикай, тамукайни багъдикай, гъайванрикайни, набататрикай эсерар. Мурадов Ш.-Э. «Хвашкалди»; Рашидов Р. «Аяз гъахъна чи хуьруьз»; Фетягъ А. «Жив»; Гъажиев М. «Жанавуррихъ галаз женг»; Къурбан Гъ. «Дуьрниседин тІач»; Тагъиров Х. «ХъуьтІуьз»; Абдуллаев Д. «Бадедин куьмекчияр»; Салимов Б. «Хас я инсандиз»; Къафланов Ш. «Дарих хъана Бахтияр»; Салимов Б. «Лапаткани, лумни нажах»; Эмин Е. «Къах тІуьр кац»; Фетягъ А. «Акьулдин, камалдин рекъе».

КІан хъухъ жуван ватан гуьзел. Хайи Ватандикай, тІебиатдикай, инсанрин арада гъуьрметдикай шиирар, дуствиликай, ислягъвиликай мисалар.

Къафланов З. «Лезги ватан»; Гъажиев А. «Шарвили»; Меликов Б. «Ватан»; Батманов В. «Ватан я им чи»; Къардаш А. «Чун къве вахни»; Муталибов А. «Чан хва».

Махаринни риваятрин уьлкведа. Дагъустандин ва чи уьлкведин стха миллетрин махар. Шиирралди туькІуьрнавай махар, баснияр ва риваятар.

Къафланов Ш. «КъатІ авур мецикай риваят» Халкъдин кыса. «Тамерланни лезги аскер»; Саидов А. «Саидан вилер»; Салимов Б. «РикІикай риваят»;

Агъмедов И. «Къарини, кацни кицI»; Жамидин. «Къелеяр»; Лезги халкъдин мах. «Тухуз тахъай сикI»; Гъасанов З. «Ашукъдин мани»; Исаев Ш. «Пепе хала».

Тебиатдиз къевезва гатфар. Гатфариз тебиатдин шикилар. Гатфариз инсанрин кIвалахриз, абурун тебиатдихъ галаз авай рафтарвилиз, гатфариз гъайванрин, къушарин уьмуьрдиз талукъарнавай гыкаяяр, шиирар, мисалар ва мискIалар, махар.

Саидов А. «Гатфар къевезва»; Тагъиров Ш. «Дагълара гатфар»; Магъмудов А. «Сулейманан насигъатар»; Къардаш А. «За са къелем акIурна»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Батманов В. «Дидедиз»; Исмаилов А. «Яран сувар»; Къазиев К. «Буба хтун»; Билалов А. «Чубарукар»; Ибрагъимов И. «Гатфарин пакамахъ»; Агъмедханов Т. «Къизилгуьлдин тар»; Ризванов З. «Мулд-цуьк»; Эмин Е. «Билбил»; Гъажикъулиев Б. «Гатфариз дагъда».

Чи аялрин къугъунар. Аялрин уьмуьрдикай, абурун къугъунрикай, къугъунриз бахшнавай шиирар, махар ва гыкаяяр.

Халкъдин къугъунар. «Гъуьрчехъанар»; «Уюн-уюн»; «Аждагъан»; «Къеле-къеле».

Чи халкъдин баркаллу рухваяр. Уьлкведин баркаллу къушунриз, солдатризни генералриз, летчикриз, дяведин ветеранрин ислягъвилиз бахшнавай шиирар, гыкаяяр ва макъалаяр.

Гъуьсейнов И. «9 Май»; «Гъавадин пагъливан»; Гъасанов З. «Аскердин лиф»; Гъуьсейнов И. «Игитдин хер хурал жеда», «Игит гъамишалугъ амукъда»; Ибрагъимова Гъ. «Игит Эсед», «Игит Абас Исрафиловас»; Саидгъасанов С. «Игит Радим Халикъовас»; Агъмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».

Классдилай къеце кIелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ.

Классдилай къеце кIелун патал: Абдурагъманов М. «КIанда рикIиз»; Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискIалар»; Ганиева А. «Лезги халкъдин манияр», «Лезги халкъдин махар»; Гъуьсейнов И. «Дагъ»; Етим Эмин. «Вил

атГудач дуьньядихъай ширин я...»; Исмаилов А. «МискІалар»; «Кими къванер»; Мирзоев Ш. «Ша къугъван»; Пушкин А.С. «Махар»; Салимов Б. «Заман буба»; Тагъиров Ш. «РикІин гирвенкаяр»; Фатахов А. «Шарвили», «Къве поэма», «Ракъинин эквер»; Шабатов Ш. «Лезги мехъеррикай»; Юсуфов Р. «Целхемдин ялав»; Яралиев Я. «Аламатдин Уруж».

Хуралай чирун патал: СтІал Сулейман «Ажеб хъсан затІ я мектеб»; Насруллаева В. «Муаллим»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Исмаилов А. «Яран сувар»; Агъмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ ва справочный литературадихъ галаз кІвалах). Халкъдин сивин яратмишунрин ва художественный литературадин кІелунрин къиметлувал, кІелчивилин кІвалахдин гъавурдик хъун. Ктабрин жуьреяр (печатдай акъуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-кІватІалдин, ктаб-сочиненийрин кІватІал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр. КъетІен жуьредин искусстводин ктаб. Ктабдин элементар: ктабдин тІварцІиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун ва ишлемишун. Жегъил кІелчидин къайдаяр. КъетІен жуьредин искусстводин ктаб.

«Лезги чІал» учебный предметдин мана ва аялри пуд лагъай классда тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

- регъят, объемдиз гъвечІи прозадин ва шиирдин эсерар кІелиз хъун;
- халкъдин ва автордин, лирикадин ва эпический, махарин ва реалистрин эсерар къатІуниз хъун;
- текстинин мана-метлеб масадан куьмек галачиз ахъай хъийиз хъун;
- лап регъят план туькІуьриз;
- кІелай затІунин кылин фикир тайинариз хъун;
- тамамдиз, куьруьз ва хкъана текстинин мана-метлеб хълагъиз;
- кІелай текстиниз гафаралди шикилар чІугваз алакьун;

- текст анализ авун: текстинин кыл ва кылин мана тайинарун, текст паяриз паюн, текстиниз кыл гун, текстинай герек тир вакъиа, агъвалат жагъурун;
- текст ахтармишун: эсеррай жуьреба-жуьре жанрайрин (тӀебиатдин, суьретдин, интерьердин) шикилар жагъурун.

Информациядихъ галаз кӀвалах:

- жуван гуьзетунрал бинелу хъана гыкая туькӀуьриз хъун;
- гыкаяда жуьреба-жуьре чӀал гуьрчегардай гафар, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун;
- иштиракзавай ксарин кӀвалахриз кьимет гун (муаллимдин куьмекдалди);
- текстинихъ галаз къадай шикилар (иллюстрация) хкъягъун, тӀебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун;
- учебный задачихъ галаз дуьз къведайвал библиотекадай ктаб хкъягъун; аннотация туькӀуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

- жуьреба-жуьре интонацийралди текст кӀелун, эсерда иштиракзавай ксар, вакъиаяр къалурун, жуван алакъа къалурун;
- текстина кыле физвай кылин вакъиайриз фикир гун, суалар эцигиз хъун;
- текст суьгьбет авун (галай-галайвал, хкъягъунин);
- лазим тир гыссералди шиирдин эсер къетӀен манада кӀелун;
- литературадин чӀалалди рахаз чир хъун;
- гъвечӀи, регъят махар, гыкаяяр туькӀуьриз алакъун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

- гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кӀелун;
- текст гъавурдик кваз жува-жуваз явашдиз кӀелун;
- текст кӀелдайла, жуван кӀвалахдин еридиз кьимет гун.

Санал кыле тухузвай кӀвалах:

- кӀвалахунра санал иштиракун: жуьреба-жуьре ролар хкъягъун ва ана иштирак авун: табий касдин (подчиненныдин), кӀвенкӀве авайдан;

- вирида санал (коллективно) театрализованный кІвалахда четин тушир, регьят халкъдин сивин яратмишунрин ва художественный литературадин эсерар ролриз пайна кІелун; роль хкягъун, сегьнеламишун;
- жуван кІвалах намуслувилелди тамамарун, жуван кІвалахдиз кѳимет гун.

4 – КЛАСС

Зи чил - зи Ватан. Чи ватандиз, адан кѳегьал ватандашризни баркаллу кІвалахриз бахшнавай гьикаяяр. Йисан жуьреба-жуьре вахтунда тебиатдикайни ислягъвиликай, чи республикадин ва Лезгистандин тарихдикайни уьмуьрдикай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Тагъир Х. «КІела, зи хва!»; Магъмудов А. «Рекъе»; Абдуллаев Д. «Хуьре пакамахъ»; СтІал Сулейман «Дербент шегъердиз»; Ризванов З. «Чими рикІер, пак ниятар»; Бабаханов М. «Ватан»; Къазиев И. «Четин гьарфар»; Къуруш М. «Ватан ва аялар»; Лезги халкъдин кьиса. «Шарвилидин веси»; Исмаилов А. «Нуьгведин ич»; Межидов Къ. «Хуьруьн стха-хва»; Фатахов А. «Зул»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва».

Хас инсанрин лишанар. Юлдашрикай, инсанрин арада гъуьрметдикай, инсанриз хас лишанриз талукъарнавай гьикаяяр, макъалаяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Межидов Къ. «Чи гуьзел пляж»; Мегъман А. «Гъуьжет»; Абдуллаев Д. «Аялдин зиреквал»; Саидгъасанов С. «Бубадин веси»; Саидов А. «Фурахана»; Шайдаев Я. «Кфилдин сес»; Магъмудов А. «Яланчи цуьк».

Халкъдин мецин яратмишунар. Лезгийрин ва маса халкъарин махар, кьисаяр. Махара, кьисайра, манийра, мисалрани мискІалра халкъдин яшайиш, жуван халкъдиз, чилиз Ватандиз кІанивал къалурун.

Лезги халкъдин махар. «КІеви ахвар», «Къве юлдаш», «Сарабаш», «Кесиб касдин акъулла руш», «Хъалхъас кѳибни сикІ», «Къаридиз куьмек гайи къушар»; лезги халкъдин мисалар ва мискІалар.

Чехи имтигъанрин вахтунда. Ватандин Чехи дяведа халкъдин игитвилерикай, дяведа чанар гъайиф татанвай рухвайрикай гыкаяяр, шиирар ва макъалаяр.

Халкъдин къиса. «Шарвилини Надир-шагъ»; Саидов А. «Лувар квай игит»; Мурадов Ш.-Э. «Партизандин паб»; Гашаров Гъ. «Игитдин рикI авай Мусаиб. Шагъпазова А. «Къагъриман хва»; Ибрагъимова Гъ. «Афгъанистан – гъамлу макан»; Ражабов А. «Хуьруьн хва»; Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз»; Гашарова А. «Гъуьлуькай эхиримжи кIвал хъайи»; Жамалдин Х. «Сагърай уьлкве»; Лезги халкъдин мисалар ва мискIалар.

Къуьд. ХъуьтIуьн тIебиатдин шикилриз, инсанрин кIвалахризни аялрин машгъулатриз бахшнавай гыкаяяр, шиирар.

Саидгъасанов С. «Къуьд атана»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд»; Лезги халкъдин мискIалар; Абдуллаев Д. «Жив»; Фетягъ А. «Къуьд»; Магъмудов А. «Ракъини мурк цIурурда».

Гатфар. Гатфарин тIебиатдин шикилрикай, инсанрин кIвалахрикай, аялрин къугъунрикай гыкаяяр, шиирар, мисалар, мискIалар.

Мусаиб СтIал. «Гатфарин гуьзел гъавадиз»; Лезги халкъдин мискIалар; Асеф Мегъман Асеф. «Чубарук»; Арбен Къардаш. «Нехирбанни лекъ»; Ибрагъимова Гъ. «Вичин гъунар къалурзава гатфари»; Керимова С. «Зузи»; Гъажи Р. «Гъуьлераллай лезгияр»; Азизханов К. «Секиндиз кIанда».

Классдилай къеце кIелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ

Классдилай къеце кIелун патал: Агъаларов С. «Зи чими рагъ»; Герейханов Ш. «Къилинж Къемер»; Жалилов М. «Билбил базардал»; Къафланов З. «Сефил гатфар»; Къурбан Гъ. «Ирид чин алай дагълар»; Магъмудов А. «Гатуз дагъда»; Мурадов Ш.-Э. «Экуь муьгъуьббат», «Бахтаварар», «Шалбуз дагъдин шагъвар»; Мусайиб С. «Хкъагъай произведенияр»; Пушкин А.С. «Хкъагъай произведенияр»; Рамазанов Г. «МискIалар»; Сардар А. «Гъетрен нур»; СтIал Сулейман «Шиирар»; Фетягъ А. «Зигъиндин гуар», «Къуншияр»; Хаметова Х. «Хиялрикай нехишар»,

«Багъа рекъер», «Иренадиз кхъей чарар»; Шихвердиев М. «Экв яргъарай аквада»; Эфендиев М. «Геж алукуай гатфар».

Хуралай чирун патал: Тагъир Хуъруьг. «КIела, зи хва»; Бабаханов М. «Ватан»; Саидов А. «Фу рахана»; Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд»; Абдуллаев Д. «Жив»; СтIал Мусаиб «Гатфарин гуьзел гъавадиз», Асеф Мегъман «Чубарук».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ галаз кIвалах)

КъетIен жуьредин искусстводин ктаб. Герек тир чирвилерин чешме. Ктабар: учебный (герек тир чирвилер гудай), художественный, справочный. Ктабдин элементар: ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкъгъиз алакьун. Аялар патал журналар кIелун.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акъуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-, кIватIалдин, ктаб-сочиненийрин кIватIал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр.

Ганвай списокдай аялрин ктабар картотекадай жагъурун, библиотекада авай аялрин ктабрикай менфят къачун.

«Литературадай кIелун» учебный предметдин мана ва аялри **къуд лагъай классда** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

- гъавурдик кваз, дуьз, фад-фад, эсер ийидайвал тамам гафаралди эсер авунин такъатар (паузаяр, манадин ударение, кIелунин ериш ва ванцин агъуз-винизвал) ишлемишиз, литературадин чIалан нормаяр хвена кIелун;
- гъихътин текст хъайитIани гъавурдик кваз яваш ванцелди кIелун;
- кIелай эсердин кылин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугъун;
- текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун;
- гъикаядин ва я макъаладин план туькIуьрун;
- текст анализ авун: кылин мана тайинарун;

- жува-жуваз туькIуърнавай пландин бинедаллаз, тамамдиз, хкяна ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хъувун; мана-метлеб хълагъдайла, галай-галайвал хуьн;
- гыкаяда иштиракзавай ксарин чIалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, къалурзавай вакъиайрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;
- масадан тIварцIихъай гыкая давамар хъувун;
- геройдиз характеристика ва ада авур кIвалахдиз къимет гун;
- текст ахтармишун: текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хъун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакъиаяр ва ачухдиз къалурун патал ишлемишнавай гафар, ибараяр (эпитетар, тешпигъар, мягъкем ибараяр, метафораяр) жагъурун;
- кIелай эсеррай бязи шикалар сегънеламишун.

Текстинихъ галаз кIвалах:

- кылериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун;
- ктабдин элементриз килигна адаз характеристика гун: тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, кылериз, аннотациядиз, сифте гафуниз, шикалриз килигна, ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун;
- учебный задакадихъ галаз къадайвал библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун, аннотация дуьзмишун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

- учебный диалогда чIалан этикетдин правилояр вилив хуьн, учебный ва художественный текстерал суалар эцигун ва суалриз жавабар гун;
- учебный задакадихъ галаз къадайвал текст хълагъун;
- аялрин литературадин тематикадикай, жуван рикI алай шаирдикай (писателдикай) ва адан эсеррикай суьгъбет авун;
- гыкаяда иштаракзавай ксарин чIалан винел гуьзетунар къалурун;

- иштаракзавай ксарин крар гекъигун, кълурзавай вакъиайрихъ ва иштаракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;
- художественный эсердин ва макъаладин текстер чара ийиз алакьун;
- теклифнавай темадай хабардин ва шикилар лугъунин гъвечИи текстер туькIуьрун ва гуьзетун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

- кIелай эсердин кылин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугъун;
- вахт, мажал авай вахтунда кIелчивилин кIвалах жува-жуваз тешкилун;
- текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун;
- эсеррин ва геройрин кьетIенвилериз кьимет гун;
- кIвалахдин нетижаяр кылиз акъудун, жезвай гъалатIар ва четинвилер вуч себебдалди жезватIа тайинарун, виликамаз жезвай кIвалахда алакьунар кълурун.

Санал кыле тухузвай кIвалах:

- сегънедин кIвалахда иштирак авун: эсер ролриз пайна кIелун, сегънеда кьугъун; къайдаяр сад-садахъ галаз санал хуьн;
- санал кIвалахдай вахтунда жуван везифаяр чир хьун, абурухъ галаз жавабдарвилелди эгечIун, жуван кIвалахдиз кьимет гун.

Рахунрин ва кIелчивилин (читательский) кIвалахдин жуьреяр

ЧIалан жуьреяр кIвалахдин разделдик агъадихъ галай жуьреяр акатзава: аудирование (яб акалун), кIелун, лугъун (ихтилат авун), кхьин (чIалан кхьинар). И разделди аялрин чIал гегъеншарда ва сивин рахунрин культура гегъеншарда.

Яб акалуни (аудирование)

Суьгъбетчидин рахунрихъ ва текстерихъ яб акалун. Манадин гъавурда дуьз акъун, яб акалай художественный эсердин текстиниз суалар эцигун, адан суалриз дуьз жавабар гун, вакъиаяр галай-галайвал тайинарун.

Автордин стилдин кьетIенвилер, ачух рахунрин алакьунар гуьзетун.

КIелун

Ван акъудна кІелун. КІелунин йигинвал къвез-къвез артухарун, кІелунин эсерлувал хкаждай рекъерикай менфят къачун. Дуъз ва фад-фад кІелунин алакьунар мадни вилик тухун. Орфоэпиядин ва интонациядин нормаяр вилив хуън. КІелдайла, предложенидин эхирдин интонация ва предложенийрин арада пауза хуъз алакьун. Гафарин манаяр ачухарун, манадин жигъетдай чеб-чпиз мукъва ва акси гафар жагъуриз, текстинай мисалар гъиз, эсердин кылин мана тайинариз ва ам агакъариз алакьун.

Жува-жувакди кІелун

Эсер жува-жувакди, фад кыле гъатдайвал кІелиз алакьун, адан къадар ва жанр фикирда кьун. КІелунин жуъреяр (чирзавай, таниш тир, килигнавай, хкъанавай) тайинарун. Текстинай герек тир малуматар, кылин мана жагъуриз алакьун. Гъар жуъредин кІелунрин къетІенвилер фикирда кьун: делилар (фактар), шикилар лугъунин, алава рахунар ва мсб.

Рахунар (рахунрин чІалан культура)

Диалог чІалан жуъре яз чирун. Диалогдин акахъунин къетІенвилер: текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагъурун, эхирдал къван юлдашдихъ яб акалун, кІелай эсердиз къимет гун, жуван фикир лугъун. Эдеблу рахунар ишлемишун. ТІалабун, тавакъу къалурдай гафар ишлемишун.

Монолог чІалан жуъре яз лугъун. Кылин манадин гъавурдик хъун. Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чІугун. Гыкаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз ахъаюн. Эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун. Мукъва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай гафар чир хъун, текстинай кыле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тІебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) чир хъун ва абурун куъмекдалди шикилар чІугун.

КІелнавай эсердикай, ганвай темадикай ва я шикилдай са куъруъ сочинение лугъун.

Кхынаар (кхынрин чІалан культура)

Кхьинрин чІалан нормаяр: тІвар мана-метлебдив кьадайвал (тема дуьздал акьудун, кьиле физвай гьерекатрин чка, иштиракзавай ксарин кьилихар) хьун, кхьинра чІал гуьрчегардай алатар (синонимар, антонимар, гекъигунар) ишлемишна мини-сочиненияр (хабардин, фикирар лугьунин, шикилар чІугунин, фикирар лугьунин), ганвай темадай суьгьбет ва отзыв кхьин.

Гьар жуьредин текстерихъ галаз кІвалах

Гьар жуьредин (художественный, научно-популярный ва учебный) текстерикай умуми чирвилер гун ва абур гекъигун. Текстерин жуьреяр арадиз атун, абурун мурад ва месэлаяр.

Тайин темадиз талукъ ктаб хкягъиз алакьун. Темадиз килигна, масадан куьмек галачиз жува-жуваз, ктаб (эсерар) жагьурун ва кІелун. КІелай эсердин ва я чІукунин куьруь мана-метлеб хьлагьун. Ктабдин тІварцІиз, жилдиниз, кьвед лагьай жилдиниз, кьилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахтинан мана-метлеб тайинарун.

Темадин кьилин мана, адан кьурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кьилер гуз чирун. Гьар жуьредин малуматрихъ галаз кІвалахиз чирун.

Вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакьун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суьгьбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун. Справочникрикай ва маса иллюстративный материалрикай менфят кьачун.

Художественный эсердин тестинихъ галаз кІвалах. Эсердиз ганвай кьилин (тІварцІин) гьавурдик хьун; мана-метлеб чир хьун (суалдиз жаваб: «Вучиз авторди эсердиз ихьтин тІвар ганва?») Текстинин художественный кьетІенвилер, чІал гуьрчегардай алатар чир хьун.

Текстина кьиле физвай крар галай-галавал тайинариз алакьун. Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз кьимет гун, чІал гуьрчегардай алатар (эпитет, гекъигун, гирербола) текстина ишлемишиз. Иштиракзавай ксар, тІебиат, вакъиа кьалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр

тектинай жагъуриз алакьун. Метлебдин ва крар кьиле физвай къайдадин рекъай галай-галайвал (муаллимдин куьмек галаз) тайинарун. Гыкаяда иштиракзавай ксарин чІалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, кьалурзавай вакъиайрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун.

Гыкаяда иштиракзавай ксариз ва къилихриз къимет гун (шикил, къилих, вакъиа, суьгъбет), адан кьилел атай вакъиа ва вич тухузвай къайда анализ ийиз алакьун. Текстинин художественный кьетІенвилерин ва чІал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун. Художественный эсердин (галай-галайвал, хкяна ва куьруь) кьилин мана-метлеб тайинариз ва суьгъбет ийиз алакьун.

Текст галай-галайвал суьгъбет авун: чІукунин кьилин фикир тайинарун, герек тир гафар чара авун, вакъиадиз кьил гун ва галай-галайвал суьгъбет авун; текст паяриз паюн, текстиниз санал важиблу кьил гун, гьар са паюниз кьил гун, план туькІуьрун – сифте суалдин предложенийрин къайдада, ахпа хабардин предложенийрал кхьенвай план туькІуьрун, жуван гафаралди куьрелди суьгъбет ийиз алакьун.

Ганвай текстинин кІус жува-жуваз суьгъбет авун: эсерда иштиракзавай ксариз къимет гуз, гьерекал кьиле физвай чка лугъуз алакьун. Иштиракзавай ксар, тІебиат, вакъиаяр кьалурун патал авторди ишлемишнавай гафар ва ибараяр жагъуриз алакьун, текстина гафарин метлебар тайинариз алакьун.

Учебный, научно-популярный ва маса текстерихъ галаз кІвалах

Эсердиз ганвай тІварцІин гъавурдик хьун; мана-метлебдин гъавурда хьун (суалдиз жаваб: «Вучиз авторди эсердиз ихътин тІвар ганва?»). Учебный ва илимдинни-популярный текстерин художественный кьетІенвилер тайинарун (малуматар агакьарун). Текстинин кьилин фикир тайинарун. Текст паяриз паюн. Микротемаяр тайинарун. Герек тир гафар. Текстинин модель ва схема. Текст арадал атунин къайдаяр. Текст галай-

галайвал суьгьбет ийиз алакьун. Текст куьруьдаказ суьгьбет ийиз (текстинай кьилин гафар хкягьиз) алакьун.

Библиографиядин культура. КьетIен жуьредин искусстводин ктаб. Герек тир чирвилерин чешме. Ктабар: учебный (герек тир чирвилер гудай), художественный, справочный. Ктабдин элементар: ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, кьвед лагьай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкягьиз алакьун. Аялар патал журналар кIелун.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акьуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-, кIватIалдин, ктаб-сочиненийрин кIватIал, газетар-журналар, справочника, словарар, энциклопедияр.

Ганвай списокдай аялрин ктабар картотекадай жагьурун, библиотекада авай аялрин ктабрикай менфят кьачун.

Аялри кIелна кIанзавай литература

Халкьдин сивин яратмишунрин эсерар. ГьвечIи школьникдиз таниш тир, чизвай лезги ва дагьустандин ва маса хакьарин шаирринни классикрин эсерар. Аялар гьеле школадиз кьведалди тежрибада авай, хьсандиз чизвай эсерар; сифтегьан школадин яшда авай аялриз тайинарнавай; юкьван школада кIелна кIанзавай ктабар фикирна кьун.

Жуьреба-жуьре ктабар аваз хьун: тарихдин, суьгьуьрдин, гьакьикьи тушир (фантастикадин) научно-популярнй, справочно-энциклопедически литература; вахт-вахтунда акьудзавай аялар патал ктабар (хкяна).

Аялри кIелна кIанзавай ктабрин кьилин тема: Ватандикай, тIебиатдикай, аялрикай, чи гьвечIи стхайрикай, хьсанваликай ва писвеликай, хьуьруьнрикай (юмордикай) эсерар.

Литературоведческий пропедевтика (практикадай менфят кьачуна)

Муаллимдин куьмек галаз художественный текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хьун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакьияр ва масабур ачухдиз кьалурун патал ишлемишнавай гафар,

ибараяр (эпитетар, тешпигъар, антонимар, синонимар, гекъигунар, метафораяр, мягкем ибараяр) жагъурун.

Литературадин манадин гъавурда гъатун: художественный эсер, художественный образ (къамат), гафунин искусство, суьгъбетчи, тема, сюжет; эсерда иштиракзавай кас, адан шикил, къамат, ихтилатар, вакъиаяр, фикирар; геройдихъ галаз автордин алакъя.

Хабардин (гъикаядин), шикилар лугъунин (суьрет, тѣбиатдин сачкадин акунар, интерьер), фикирар лугъунин (геройдин монолог, геройдин диалог) гъикая туькӀуьр хъуникай чирвилер.

Прозадин ва шииррин чӀал: шииррин эсеррин къетӀенвилер (ритма, рифма) чир хъун ва чара ийиз алакъун.

Историко-литературадин мана: фольклор, автордин художественный эсерар (тафават, чаравал).

Эсеррин жанрадин жуьреяр. ГъвечӀи фольклордин жуьреяр (къепӀинин къилихъ ядай манияр, мисалар, мискӀалар); къилин мана тайинарун ва ам чир хъун. Махар (гъайванрикай, суьгъуьрдин, яшайишдин). Махарин художественный къетӀенвилер: лексика, туькӀуьр хъун (композиция). Литературадин (автордин) махар.

Махунин, баснядин, шииррин бязи къетӀенвилерихъ галаз (суьгъуьр, айгъам, иштиракзавайбур, метлеб, везин) практикадин рекъай танишарун.

Аялрин яратмишунрин кӀвалах (литературадин эсеррин бинедаллаз)

Аялрин яратмишунрин кӀвалахра литературадин эсерра текстинин интерпретация: ролриз пайна кӀелун, сегънеламишун; сивин шикилар чӀугун, элементар кваз изложение кхьин, художественный эсердин бинедаллаз жуван текст туькӀуьриз алакъун.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН ДЕРЕЖАДА
«ЛИТЕРАТУРАДАЙ КІЕЛУН» УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТДИН
ПРОГРАММА ЧИР ХЬУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ НЕТИЖАЯР

Учебный предмет «Литературадай кІелун» тахминан рабочий программади сифтегъан школа куътягъзавай аялар агъадихъ галай хсуси (личностдин), предметрин алакъада авай (метапредметдин) алакъайрин ва предметрин нетижайрин алакъунрал таъминарзава.

Хсуси (личностдин) нетижаяр

«Литературадай кІелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа чир хьунин кьилдин нетижайрив, гъвечІи школьникдин хсусивал (личность) вилик финин еришралди таъминардай, жува аннамишунин, жува жув еримлу авунин, жуваз тербия гунин тегъердихъ элкъуърнавай чирвилер гунинни тербиядин кІвалахар сад авунин къайдади агакъарда. «Литературадай кІелун» учебный предметдин программа чир хьунин кьилдин нетижайри гъвечІи школьникри яшайишдин метлеб авай къайдаяр, рафтарвилер къатІунунин, кІелзавайбуру жемиятдин, адетдин, медениятдин ва руьгъудинни ахлакъдин ивирриз хъсандиз майилвал авунин, и гъерекатра арадал атай тежриба къачунин гьалар къалурзава.

Ватандашвилини ватанпересвилин тербия:

– жуван Ватан – Россия, гъвечи ватан багъа хъунин гъиссер, хайи чІал, Россиядин Федерациядин тарих ва меденият чирунин ашкъи арадал атун, жемятдин медениятдин арада авай алатай ва алай девиррин тІебии алакъайрин гъавурда аваз хъун;

– жуван милли медениятдин ва Россиядин ватандашвилини умуивал, жуван уълкведин, хайи чилин алатай, алай ва къвезмай вакъайрихъ галаз авай шериквал къатІунун, урус эдебиятдин чІехи векилрин эсерар ва Россиядин халкъарин яратмишунар чируналди ва абур веревирд авуналди жуван ва маса халкъарин адетриз, медениятриз гъуърмет къалурун;

– жемятдин векилдикай хъиз инсандикай, адан ихтияррикайни жавабдарвиликай, гъуърметлувиликайни лайихлувиликай, жув къиле тухунин ахлакъдинни эдебдин тегъеррикай, инсанрин арада жедай рафтарвилерин къайдайрикай сифтедин чирвилер хъун.

Руьгъдинни ахлакъдин тербия:

– инсанри сада-садахъ галаз ийидай рафтарвилер, гъар инсандиз вичиз талукъ тир къилдин лишанар, хайибурун, мукъвабурун ва чарабурун язух атунин, миллетдилай, дуланажагъдилай, диндилай аслу тушиз, абуруз гъуърметунин, кІанивал, регъимлувал ва ахлакъдин маса хъсан ерияр къалурунин къайдаяр чир хъун;

– тахминан рабочий программа – эдебдин къайдаяр къатІунунин, художественный эсеррин игитриз абуру чеб къиле тухузвай тегъерриз, абурун амалриз килигна ахлакъдин жигъетдай къимет гуз чирун;

– дуьнья къатІунин жигъетдай жуван фагъум-фикир аваз хъун, эдебиятдин таъсирдик кваз арадал атай жуьреба-жуьре гъиссерин жуван хсуси фикирар лугъун;

– маса ксариз гъам руьгъдин, гъам бедендин жигъетдай зиянар гунихъ элкъуърнавай гъис са гъерекатни, амални къабул тавун.

Эстетикадин тербия:

– художественный медениятдиз, искусстводин жуьреба-жуьре хилериз гъуърметлувилини итиж къалурун, искусстводин жуьреба-жуьре хилерин,

жуван халкъдин ва маса халкъарин адетрин, яратмишунрин гъавурда акъун, художественный кІвалахрин гъар жуьре хилера жуван рафтарвал къалуриз гъазур хъун;

– гуьрчегдаказ кІелунин, яб акалунин ва халкъдин мецин яратмишунринни художественный эдебиятдин эсерриз эстетикадин жигъетдай къимет гунин тежриба къачун;

– художественный эсеррин образралди лагъанвай гафарин (чІалан), художественный образ арадал гъизвай рахунрин такъатрин гъавур акъун.

Физический тербия, сагъламвилин саламатвилин меденият арадал гъун:

– элкъуьрна къунвай тІебиатда (гъа жергедай яз информациядин алемдани) сагълам ва хатасуз (жув ва маса ксар патал) уьмуьр къиле тухунин къайдаяр вилив хуьн;

– физический ва психический сагъламвилев къадирлувилелди эгечІун.

Зегъметдин тербия:

– инсандин уьмуьрда ва жемиьтда зегъметдин къиметлувал аннамишун, зегъметдин нетижа жавабдарвилелди ишлемишун ва адав къадирлувилелди эгечІун, зегъмет чІугунин жуьреба-жуьре крада иштиракунин вердишвилер хъун, жуьреба-жуьре пешейриз итиж авун.

Экологиядин тербия:

– тІебиатдихъ галаз игътиятлувилелди рафтарвилер авун, эдебиятдин эсерра къалурнавай инсандинни гъайвандин арада авай рафтарвилерин месэлаяр аннамишун;

– тІебиатдиз зиян гудай гъерекатар, амалар къабул тавун.

Илим чир хъунин къиметлувилер:

– дуьньядикай илимдин рекъелди сифтедин чирвилерай къил акъудиз хъун, художественный къамат арадал гъунин, жуван фикир-фагъум, къатІунар, автордин идея лугъунин такъат хъиз, гафунин важиблувилин гъавурда акъун;

– чирвилер къачунин ва уьмуьрдин бязи крар гьялун патал кӀелзавай эсеррин гъавурда акьун;

– жува жуваз кӀелунин, эдебиятдин такьатралди жув еримлу авун, чирвилер къачунин итижлувал, гьевеслувал, фольклордин ва художественный эдебиятдин эсерар, писателрин яратмишунар чирунин карда аслу тушир бажарагъвал еримлу авун.

ПРЕДМЕТРИН АРАДА АВАЙ АЛАКЪАЙРИН (МЕТАПРЕДМЕТДИН) НЕТИЖАЯР

Сифтегъан школада «Литературадай кӀелун» предмет чирунин нетижада аялриз умуми къатӀунрин гьерекаатар арадал гьйда:

базадин логикадин гьерекаатар:

– темадиз, кьилин фикирдиз, жанрдиз килигна, эсерар гекъигун, эсер ва адан автор сад-садав гекъигун, эсерар гекъигунин делилар тайинарун, тешпигъвилер тайинарун;

– автордиз талукъвилини ва жанрдин жигъетдай эсерар сад авун;

– эсерар жуьрейриз-дережайриз паюн патал кар алай лишанар тайинарун, эсерар темайриз, жанрайриз ва жуьрейриз килигна кьилдин дережайриз чара авун;

– эсердин сюжет (композиция) веревирд ийидайла, къайдадив кьурвилер ва аксивилер жагъурун, сюжетдин вакъияйрин галай-галайвилер чӀур хъанвай чкаяр гуьнгуьна хтун, эсердин метлебдикай куьрелди умуми фикирар малумарун, тайинарнавай къайдада эсердикай жуван фикирар-къейдер лугъун (кхьин);

– теклифнавай къайдадин бинедаллаз чирвилерин тапшуругъ гьялун патал информация бес тежезвайвилини делил винел акъудун;

– план туькӀуьрдайла, игитрин амалриз кьимет гудайла, кӀелай текст ихтилат хьийидайла фольклордин, художественный текстинин сюжетда агъвалатрин алакъаяр тайинарун;

базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- муаллимди теклифнавай суалрин бинедаллаз объектдин (агъвалатдин) гъакъикъи ва жуваз кІандай хътин гъалдин арада авай алакъайрин чаравал-тафаватлувал тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди макъсад лугъун, объектдин, агъвалатдин, гъалдин дегишвилер пландик кутун;
- тапшуругъ кылиз акъудунин са шумуд къайда-жуьре сад-садав гекъигун, теклифнавай къетІенвилерихъ галаз гзафни гзаф къазвай къайда хкъягъун;
- теклифнавай пландай тежриба ва чирзавай объектдин къетІенвилер, объектрин арада авай алакъаяр тайинарунин рекъай регъят ахтармишунар кыиле тухун;
- баянар, фикирар къайдада тун ва, кыиле тухвай ахтармишунрин (тежрибадин, дережайриз паюнин, гекъигунрин) нетижайрин бинедаллаз гъакъикъи делилар гилигуналди, абур мягъкемарун;
- гъерекатар, вакъиаяр ва абурун судулар и ва я маса тешпигъ дуьшуьшра еримлу хъунухъ мумкин тирвиликай виликамаз малумарун;

информациядихъ галаз кІвалах:

- информация къачудай чешме хкъягъун;
- къалурнавай къайдадин бинедаллаз теклифнавай чешмедай ачухдаказ ганвай информация жагъурун;
- жувавай кылди ва я муаллимди теклифнавай ахтармишунин къайдадин бинедаллаз якъин ва якъин тушир информациядай кыл акъудиз хъун;
- интернетдин сетдай информация жагъурдайла чІехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, къанундалди тестикъарнавай векилдин) куьмекдалди информациядин хатасузвилин къайдаяр вилив хуьн;
- чирвилер къачунин тапшуругърив къурвал, текстинин, видеодин, графикадин, сесерин информация анализ ийиз ва арадал гъиз чир хъун;
- информация къалурун патал жува схемаяр, таблицаар арадал гъун.

Сифтегъан школада кІелунин йисан эхирда аялрик ***коммуникативный*** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

малуматар (рахунар-алакъаяр):

- таниш чкада жезвай рахунрин, рафтарвилерин шартларив кьурвал, фикирар кьабулун ва кьайдада тун, жуван гьиссер лугьун;
 - жувахъ галаз рахазвайдаз гьурмет авун, суьгьбет ва дискуссия (гьуьжет алай месэла) кьиле тухунин кьайдаяр вилив хуьн;
 - жуьреба-жуьре фикирар-зендер аваз хьун мумкин тирди хиве кьун, кьабулун;
 - жуван фикир эдеблудаказ ва делилламишна лугьун;
 - вилик эцигнавай тапшуругьдив кьурвал рахаз чир хьун;
 - мецелди лугьудай ва кхьенвай кьайдадин текстер арадал гьун (гафаралди са затӀунин шикил кьалурун, фикирар малумарун, ихтилатун);
 - халкьдин вилик кӀелдай гьвечӀи текст гьазурун;
 - кӀелдай текстиниз талукъ яз шикилар, суьретар хкягьун;
- Сифтегъан школада кӀелунин йисан эхирда аялрик *регулятивный* умуми чирвилер кьачудай амалар акатда:

жува-жуваз тешкилун:

- кӀелунин, чирвилер кьачунин везифаяр кьилиз акъудунин карда нетижа кьазанмишун патал жуван гьерекатар, амалар пландиз кьачун;
- хянавай гьерекатар галай-галайвал кьайдада тун; жува-жувал гуьзчивал тухун;
- чирвилер кьачунин карда жезвай агалкьунрин ва я гуьгьуьна амукуьнин (макъсаддив агакь тавунин) себебар тайинарун;
- гьалатлар арадай акъудун патал чирвилер кьачунин карда жуван гьерекатрал амал авун.

Санал кьиле тухузвай кӀвалах:

- пландик кутунин, галай-галайвал гьар са кам ва абуруз талукъ муддат тайинарунин жигьетдай теклифнавай форматдин бинедаллаз, куьруь вахтунда ва яргьалди кьилиз акъуддай (коллективный крара, тапшуругьра иштиракун фикирда кьуна, кьилди жува кьилиз акъуддай) мурадар кьайдаламишун;

- саналди ийизвай кардин макьсад кьабулун, макьсаддив агакьун патал саналди гьар са гьерекат, кам тайинарун: ролар паюн, меслятдал атун, саналди ийизвай кIвалахдин гьерекатар ва нетижаяр веревирд авун;
- кьиле акъвазуниз, тапшурмишай кар кьилиз акъудиз, муьтIуьгъ жез гъазур тирди кьалурун;
- умуми кIвалахдай жувал гьалтзавай пай жавабдарвилелди тамамарун;
- умуми нетижадик жуван кутур паюниз кьимет гунн;
- теклифнавай чешнейрин куьмекдалди саналди тир проектрин тапшуругъар тамамарун.

ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

Сифтегъан умуми образованидин «Литературадай кIелун» предметдин программа чир хьунин нетижайри предметдин хилез талукъ метлебдин кьетIен лишанар кьалурзава, ам кIелунинни чирвилер кьачунин жуьреба-жуьре гьалара ва уьмуьрдин шартIара кIелзавайбуруз чирвилер, алакьунар, тежриба гунин рекъе ишлемишунихъ элкьуьрнава ва чирвилер гунин кьилдин йисариз пайна кьалурнава.

1 – КЛАСС

Йисан эхирда **сад лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер хьун лазим я:

- цIалцIамдиз гьвечIи, регъят гьикаяяр, шиирар, макъалаяр кIелун, слогралди гафар, слогар ва гьарфар ахъай тийиз, дуьз кIелун;
- муаллимдин суалриз жавабар гъазурун;
- кIелай вири гьикаяда ва я адан кьилдин паяра никай ва я квекай рахун физватIа, гьадаз талукъ суалриз жавабар гун;
- кIелай аялдивай вичин гафаралди лугъуз алакьун;
- кIелдайла, предложенидин эхирда акъвазиз ва сес агъуз ийиз алакьун;
- гьвечIи шиирар хуралай чирун ва ва абур кIевиз ва эсер ийидайвал кIелун;
- дуьз, гъавурдик кваз са декьикъада 20-25 гаф кIелиз алакьун;

- орфоэпиядин ва пунктуациядин нормаяр вилив хвена дустарикай, йисан вахтарикай, хизандикай, гъайванрикай ва къушарикай 3-4 шиирдилай тИмил тушиз хуралай чирун;
- муаллимдин куьмекдалди текстинай эсердин кылин фикир, иштиракзавай ксарин кылихар ачухардай гафар ва ибараяр жагъурун, гафаралди шикилар чIугваз чирун;
- текстиниз талукъ суалриз масадан куьмек галачиз жавабр гуз, мах ахъай хъийиз (3 предложенидилай тИмил тушиз);
- пунктуациядин ва орфоэпиядин нормаяр вилив хвена аялрикай, хизандикай, тIебиатдикай, йисан вахтарикай, дустарикай, гъайванрикай ва къушарикай 4-далай тИмил тушиз шиирар хуралай чир хъун;
- проза ва шиир къатIуниз хъун;
- кылди жанраяр фольклордин (халкъдин сивин яратмишунар) ва художественный литература (мисалар, мискIалар, келимаяр, махар (халкъдин сивин яратмишунрин, ва литературадин), гыкаяяр, шиирар) къатIуниз хъун ва лугъун;
- кIелай/кIел тавур эсердин манадин гъавурдик кваз хъун: эсердин манадин гъакъикъатдин суалриз жавабар гун;
- яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакъун: эсерда кыле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кIвалахдиз кьимет гун (хъсан ва пис), гъавурдик квачир, четин гаф словардай жагъуриз алакъун;
- кIелай/кIел тавур эсердин мана веревирд авун ва ана иштиракун: суалриз акъалтIай жавабар гун, жуван фикирар лугъун, суьгъбетда литературадин понятияр (автор, герой, тема, эсердин мана, эсердин кыл) ишлемишун, жуван жавабар текстинай тестикъарун;
- теклифнавай пландикай, шикилдикай, суалрикай даях къуна эсердин мана галай-галайвалди суьгъбет авун;
- 3 предложенидилай тИмил тушиз кIелай эсердин манадай жуван фикирар лугъуз хъун;

- теклифнавай махунин сифте кьил жуван гафаралди давамар хъувун, текст туькIуьрун (3 предложенидилай тIимил тушиз);
- тайин темадиз талукъ ктаб хкягъиз алакьун;
- кIелай эсердин ва я чIукунин куьруь мана-метлеб хълагьун;
- ктабдин тIварцIай, жилдинай, кьвед лагъай жилдинай, кьилерай, сифте гафунай, шикилрай кьил акъудиз хъун;
- темадин кьилин мана, адан къурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кьилер гуз чирун;
- гьар жуьредин малуматрихъ галаз кIвалахиз чирун;
- вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакьун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суьгьбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун;
- ктабар кIелунин гигиенадин къайдайрал амал авун, ктабар хуьз вердишарун.

2 – КЛАСС

Йисан эхирда **кьвед лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер хъун лазим я:

- учебный задачар гьалдайла кIелунрин метлеблувилерин гъавурдик хъун ва уьмуьрдин жуьреба-жуьре вакъиайра ишлемишун: учебный задачайрихъ галаз къадайвал ван акъудна кIелунилай жува-жуваз кIелунал элячIун, жуьреба-жуьре (чирунин, танишвили, ахтармишунин, тамашунин) кIелунриз элкьуьрун, кIелай эсеррай халкъдин сивин яратмишунрай ва литературадин эсеррай жуван ва маса халкъарин адетар, яшайиш, дуланажагъ, эдеблу къиметлувилер жагъурун;
- кIелунин ериш, дуьзвал, эсерлувал са къадар хъун, гъавурдик кваз кIелунин дережа хкаж хъун;
- дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз (са минутда 30-40 гаф) кIелиз алакьун;

- пунктуациядин ва орфоэпиядин нормаяр вилив хвена Ватандикай, школадикай, тебиатдикай, йисан вахтарикай, дустарикай, риваятрикай, кьугьунрикай, баркаллу рухвйрикай 7-8-далай тимил тушиз шиирар хуралай чир хьун;
- проза ва шиир кьатIуниз хьун, текстинин художественный кьетIенвилерин ва чIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагьурун (терминар галачиз);
- кIелай/кIел тавур эсердин манадин гьавурдик хьун: эсердин манадин гьакьикьатдин суалриз жавабар гун;
- яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакьун: эсерда кьиле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кIвалахдиз кьимет гун (хъсан ва пис), гьавурдик квачир, четин гаф словардай жагьуриз алакьун;
- кьилди жанраяр фольклордин (халкьдин сивин яратмишунар) ва художественный литература (мисалар, мискIалар, келимаяр, махар, риваятар (халкьдин сивин яратмишунрин, ва литературадин), гьикаяяр, шиирар) кьатIуниз хьун ва лугьун;
- текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагьурун, кIелай эсердиз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб муаллимрин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагьун;
- гафаралди текстиниз талукь шикилар чIугун. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъайиз хьун;
- эсердиз талукь шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукь предложенияр жагьурун;
- текст паяриз паюн, абуруз кьилер гун, муаллимдин куьмекдалди кIелайдан кьилин фикир тайинарун;
- мукьва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай бязи гафарихъ галаз таниш хьун, муаллимдин куьмекдалди текстина кьиле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тебиатдин шикилриз талукь гафар (абуруз кьимет гузвай) жагьурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун;

- кІелай/кІел тавур эсердин манадин гъавурдик хъун: эсердин манадин гъакъикъатдин суалриз жавабар гун;
- яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакъун: эсерда кыле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кІвалахдиз кымет гун (хъсан ва пис), гъавурдик квачир, четин гаф словардай жагъуриз алакъун;
- кІелай/кІел тавур эсердин мана веревирд авун ва ана иштиракун: суалриз акъалтІай жавабар гун, жуван фикирар лугъун, суыгъбетда литературадин понятияр (автор, литературадин герой, тема, эсердин мана, эсердин кыл, гекъигунар, эпитетар, метафораяр) ишлемишун, жуван жавабар текстинай тестикъарун;
- эсердин мана галай-галайвал хкъягна, геройдин мецелай, 3 лагъай касдин мецелай суыгъбет авун;
- эсер ролриз пайна кІелун, кІелай эсеррай са бязи шикилар сегънеламишун;
- ганвай темадай эсердин манадикай жуван фикирар лугъун (5 предложенидилай тІимил тушиз);
- мисалар, мискІалар, махар, гыкаяяр тукІуъриз алакъун;
- ктабдин тІварцІай, жилдинай, къвед лагъай жилдинай, кылерай, сифте гафунай, шартІуналди ишлемишнавай лишанрай кыл акъудиз хъун;
- темадин кылин мана, адан къурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кылер гуз чирун;
- гъар жуъредин малуматрихъ галаз кІвалахиз чирун;
- вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакъун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суыгъбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун;
- справочникрикай ва маса иллюстративный материалрикай менфят къачун;
- ктабрин выставкадихъ, кІелун лазим тир ктабрин тІварар плакатдихъ галаз (І зур йис), лап регъят карточкайрихъ галаз (ІІ зур йис) таниш хъун;
- учебный задакадихъ галаз къадайвал алава информация агакъун патал справочный литература ишлемишун.

3 – КЛАСС

Йисан эхирда **пуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хъун лазим я:

- халкъдин сивин яратмишунрай ва художественный литературадин эсеррай жуван ва маса халкъарин адетар, яшайиш, дуланажагъ, эдеблу кьиметлувилер жагъурун ва абуруз кьимет гун;
- учебный задакадихъ галаз кьадайвал ван акъудна ва жува-жуваз кӀелунрин жуьреяр (чирунин, танишвили, ахтармишунин, тамашунин) элкьуьрна кӀелун;
- гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес кьадардин йигинвал аваз (са минутда 50-60 гаф) кӀелун;
- кӀелай эсеррин тематикадихъ галаз кьадайвал 8-10 шиирдила тӀимил тушиз хуралай чирун;
- художественный эсерар чирвилер гудай (познавательный) текстерикай чара ийиз хъун;
- ганвай темадай кӀелай/ва я яб акалай текстинин бинедаллаз эсердин манадикай жуван фикирар лугъун (8 предложенидилай тӀимил тушиз);
- эсер ролриз пайна кӀелун, кӀелай эсеррай са бязи шикилар сегънеламишун;
- текст анализ ва интерпретация ийидайла (хабардин, шикилар чӀугунин, фикирар лугъунин) чӀалан жуьреяр ишлемишун;
- прозадин ва шиирдин чӀал кьатӀунун: текстин художественный кьетӀенвилер кьалурун (рифма, строфа), лирикадин эсер эпический эсердилай чара ийиз хъун;
- художественный эсерда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакъаяр тайинарун;
- текстинин мана-метлебдиз талукъ жаваб, текстинай хкъана кӀелна, тестикъарун.
- маса куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкъягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кьилин фикир тайинарун;
- кӀелай текстинин план туькӀуьрун, муаллимдин куьмекдаалди адан мана-метлеб хълагъун, текстиниз гафаралди шикилар чӀугун;

- гафаралди шикилар чІугунин къайда ишлемишна, кІелай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкяна хълагъун;
- жуван гуьзетунрал бинелу хъана ва я школадин яшайишдай гыкая туькІуьрун;
- гыкаяда жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун;
- иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тІебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун;
- иштаракзавай ксарин кІвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди);
- художественный эсердин чІалан бязи кьетІенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хъун: махуна тежедай крар хъун, басняда айгъам хъун, шиирда рифма;
- кылериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар жагъурун;
- текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун;
- кІелай эсердикай куьруь отзыв туькІуьрун;
- кІелай эсердин мана жува эхирдалди давамар хъувун;
- кІелай эсердай ранглу иллюстрацияр ишлемишиз текстер туькІуьрун;
- учебный задакадихъ галаз кьадайвал изданидин аппарат ишлемишун (ктабдин жилд, кылер, аннотацияр, иллюстрацияр, сифте гаф, сноскаяр ва мсб.)
- жува-жуваз кІелун патал ктабар хкягъун, картотека ишлемишун, жува кІелай ктабдикай суьгъбет авун;
- библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакъун.
- учебный задакадихъ галаз кьадайвал алава информацияр (малуматар) агакъун патал справочный литература, Интернетдин такъатар ишлемишун.

4 – КЛАСС

Йисан эхирда **къуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хъун лазим я:

- учебный задачихъ галаз къадайвал ван акъудна ва жува-жуваз кІелунрин жуьреяр (чирунин, танишвили, ахтармишунин, тамашунин) кІелунриз элкъуьрун;
- кІелай эсердин кыилин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугъун;
- гъавурдик кваз, дуьз, фад-фад, эсер ийидайвал тамам гафаралди эсер авунин такъатар (паузаяр, манадаин ударение, кІелунин ериш ва ванцин агъуз-винизвал) ишлемишиз, литературадин чІалан нормаяр хвена кІелун;
- таниш тушир текст са декъикада 75-80 гафунин еришдалди кІелун;
- кІелай эсеррин тематикадихъ галаз къадайвал 10-12 шиирдила тІимил тушиз хуралай чирун;
- художественный эсерар чирвилер гудай (познавательный) текстерикай къатІуниз хъун;
- прозадин ва шиирдин чІал къатІуниз хъун: текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хъун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакъияяр ва мсб. ачухдиз къалурун патал ишлемишнавай гафар, ибараяр (эпитетар, тешпигъар, мягкем ибараяр, метафораяр) жагъурун;
- гъи текст хъайитІани гъавурдик кваз яваш ванцелди кІелун;
- текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун, гъикаядин ва я макъаладин план туькІуьрун;
- жува-жуваз туькІуьрнавай пландин бинедалаз, тамамдиз, хкъана ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хъувун. Мана-метлеб хълагъдайла, галай-галайвал хуьн;
- шикил кхьинин ва жуван фикир лугъунин элементар кваз тІебиатдин, иштиракзавай касдин акунрин, диалог гъикая авунал дегишарна, текстинин мана-метлеб ахъай хъувун;
- гъикаяда иштиракзавай ксарин чІалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, къалурзавай вакъияйрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;
- иштиракзавай ксарикай садан тІварцІихъай, ихтилатчидин тІвар дегишарна, масадан тІварцІихъай текстер чара ийиз алакъун;

- кылдин фольклордин (халкьдин сивин яратмишунрин) жанраяр (гысабунар, мисалар, мискIалар, халкьдин манияр, гьайванрикай, яшайишдин, суьгьурдин махар) кьатIуниз хьун, маса халкьарин халкьдин сивин яратмишунин эсерар мисалар яз гьун, абур чир хьун;
- текст анализ авун: текстинин тема ва кылин мана тайинарун, вакъиа галай-галайвал хуьн, текстина хьанвай вакъияяр дуьздал акъудун;
- геройриз характеристика гун, абуру авур кIвалахдиз кьимет гун, геройдин кылих, кьамат, тIебиатдин шикилар текстинай цIарар жагьурун, абурун крар гекьигун, жуван фикирар лугьун;
- яб акалай/кIелай эсер веревирд авун, жуван фикирар лугьун;
- текстинин план туькIуьрун, галай-галайвал, куьруь, хкяна, геройдин тIварцIихъай (хуралай ва я кхьена) суьгьбет авун;
- эсер ролриз пайна кIелун, са куьруь вакъиадин чIук сегьнеламишун;
- ганвай темадай (10 предложенидилай тIимил тушиз) жуван фикирар лугьун, (хабардин, фикирар лугьунин, шикилар чIугунин) чIалан жуьреяр ишлемишиз сочинение кхьин;
- кIелнавай эсердикай куьруь отзыв тукIуьрун;
- кIелай эсердай, иллюстрациядай суьгьбет туькIуьрун;
- кIелай эсер жува давамар хьувун;
- аялрин гафарин кьадар артмишун ва чIал гегьеншарун;
- учебный задакадихъ галаз кьадайвал изданидин аппарат ишлемишун (кIабдин жилд, кылер, аннотацияр, иллюстрацияр, сифте гаф, приложение, сноскаяр, кьейдер ва мсб.)
- жува-жуваз кIелун патал кIабар хкягьун, картотека ишлемишун, жува кIелай кIабдикай суьгьбет авун;
- библиотекадай лазим кIаб хкягьиз алакьун;
- учебный задакадихъ галаз кьадайвал алава информацияр (малуматар) агакьун патал справочный литература, Интернетдин такьатар ишлемишун.

ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

I класс (15 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин методар ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Халкъдин мецин яратмишунар (3сят)	<p>Гъайванрикай лезги ва я уьлкведин маса халкъарин махар.</p> <p>«Гъисабунар»; Лезги халкъдин мах. «СикIни кьуьгъуьр»; Зарбдиз кIелунар; Халкъдин махар: «Куьренни жанавур»; «ТунутIрин устIар»; «Тапархъан хеб»; «Фагъум авай къаргъа».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Алкьвадар Гъасан-эфенди. «Гатфар».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. ТIварцIиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкягъун. Ктабрин выставкадихъ, кIелун меслят къалурнавай ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз таниш хъун. Текст гъавурдик кваз дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кIеви ванцелди кIелун. Шикилдин пландин бинедаллаз мах галай-галайвал суьгъбет авун. Махунин мана-метлебдай суалриз жавабар гун. Махунин геройриз, иштиракзавай ксарин кIвалахриз къимет гун, абурун хесетар ачухарунин гафар ва ибараяр жагъурун. КIелай эсерриз план туькIуьрун; адан мана-метлеб куьруьдаказ ахъай хъувун. Сада-садан (юлдашдин)</p>

			<p>кѠелунар ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун. <i>Яратмишунин тапиуругъ:</i> теклифнавай текстинин эхир давамар хъувун. <i>Жуътдин кѠвалах:</i> литературадин (автордин) ва халкъдин сивин яратмишунин махар сад-садав гекъигун. <i>Дифференцированный кѠвалах:</i> ролриз пайна кѠелун.</p>
2	Гатфар (Зсят)	<p>Гатфарихъ тѠебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тѠебиатдин гуърчегвилерикай: багъда, чуълда, тама гатфар алукъуникай, гъайванринни къушарин уьмуърдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегъметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькѠуърнавай гъикаяяр, шиирар, мисалар, мискѠалар. Алкъвадарви Гъ. -Э. «Гатфар»; СтѠал Сулейман. «Рушариз»; Абдуллаев Д. «Гатфар къвезва»; «Гатфар йикъар атана чаз»; Мегъамедов Д. «Гатфар»; Межидов Къ. «Беневшайар». «Цуькверин сувар».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Алкъвадар Гъасан-эфенди. «Гатфар».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. КѠелай текстиниз талукъ суалриз жавабар гун. Шикилриз килигна текстинин мана-метлеб хълагъун. Къилдин текстенриз къилер гун, абурун мана ачухарун. КѠелунин игътияжвили вердишвилер кутун, таниш ктабар амайбурувай чара авун. Яб гайи эсердин геройрин тѠварар лугъун; кѠелай эсеррай гафар, келимаяр чѠала, рахунра ишлемишун. ТѠебиатдикай, гатфарикай, гъайванрикай, къушарикай гъвечѠи шиирар хуралай чирун ва абур кѠевиз ва эсер ийидайвал кѠелун. Рахунрин къетѠенвилерихъ (гафар дуьз ва бес къадарда кѠевиз лугъун, рахунин ериш) галаз танишарун. <i>Гуьзетунар.</i> Гъаваяр чими хъун, живер цѠурун, тарари тѠур авун, пеш ахъаюн, къушар хтун, гатфарихъ инсанрин зегъметдин винел гуьзетунар туху Жува ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз къимет гун. ТѠебиатдин экскурсия къиле тухун. <i>Ктабдихъ галаз кѠвалах:</i> ктаб гъилелай авун, ктаб жува-жуваз кѠелун, кѠелай эсердин гъавурдик хъун.</p>
3	Чи хизан (Зсят)	<p>Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чѠехибуруз гъуьрмет авуниз, гъвечѠибурухъ гелкъуьниз, кѠвале авай чѠехибурун зегъметдиз, юлдашриз, кѠелзавай аялрин дуствилиз талукъарнавай шиирар, гъикаяяр. Мегъман А. «Вун я, чан диде» («Ты, моя мама»); Юсуфов Р. «Хцин кѠанивал» («Сыновья любовь»); «Чи баде» («Наша бабушка»);</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. КѠелай текстиниз талукъ суалриз жавабар гун. Шикилриз килигна мана-метлеб хълагъун, къилдин текстенрин къилер гун, абурун мана ачухарун. Яб гайи эсеррин тѠварар лугъун; кѠелай эсеррай тѠварар, келимаяр чѠала, рахунра ишлемишун. <i>Эсердихъ галаз кѠвалах:</i> кѠелай эсерар ишлемишиз, жуван хизандикай, кѠвале авай чѠехибурун зегъметдикай, абуруз гъуьрмет авуникай суьгъбет авун. Жува ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз къимет гун.</p>

		«УстIарар» («Мастера») Алибеков А. «Хъсанвал» («Добротность»).						
4	Зи дустар (Зсят)	<p>Дустарикай, дустарин уьмуьрдикай, кIвалахдикай, абурун дуствиликайни юлдашвиликай, хъсан ва пис къилихрикай, гъакъикъи юлдашрикай кхъенвай шиирар, гъикаяяр, баснияр. Ризванов З. «Къилий-къилиз камаллу хъун»; «Гъакъикъи дустар»; Къурбан Гъ. «Дуствал»; Юсуфов Р. «Дустар зи»; Ризванов З. «Фарфалаг», «Царабаш»; «Агъмедан кIел».</p> <p>Хуралай чирун: Юсуфов Рамазан «Дустар зи».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. Гъикаядин текстинин мана галай-галайвал ван акъудна жува-жуваз кIелун. КIелунин ериш, дуьзвал, эсерлувал са къадар артух авун. Лазим тир пауза хуьн. Гъикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн. Гъикаядин къатI жува давамарун. КIелай текстиниз талукъ суалриз жавабар гун. Жуван дустуникай, адан уьмуьрдикай, хъсан ва пис къилихрикай суьгъбет авун. Дустуни авур кIвалахдин, кардин гъавурда тун. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> къалурнавай критерийрай муаллимди теклифнавай эсеррар гекъигун ва таблицу чIугун. Гъазурнавай чешнедай кIвалах ахтармишун.</p> <table><tr><td>Автордин фамилия</td><td>Къил</td><td>Эсердин жанр</td><td>Тема</td><td>Герой</td></tr></table> <p>КIелай ктаб (эсер) суьгъбет авун: манадикай жуван фикирар лугъун (2 предложенидилай тIимил тушиз).</p> <p>Шиирар хуралай лугъун.</p>	Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герой
Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герой				
5	Гъайванар ва къушар (Зсят)	<p>Гъайванрикайни къушарикай, абурун уьмуьрдикай шиирар ва махар. Гъайванрихъ ва къушарихъ галаз рафтарвилер, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар. Лезги халкъдин мах. «Гъайванрин гъуьжет»; Мурадов Ш.-Э. «ЦIару кац»; «КIек»; Абдуллаев Д. «ЦицIиб»; «Хер хъанвай лекъ»; Межидов Къ. «Сафаран крар».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «ЦIару кац».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Зи рикI алай кIвалин гъайван».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. КIелай материалдиз талукъ суалриз жавабар гуз алакъун. Текстинин паяриз ганвай шикилра вуч аватIа, гъадакай жуван гафаралди суьгъбет ийиз алакъун. Муаалимдиз суалриз жавабар гунин рекъелди кIелай текстинин мана-метлеб хълагъиз алакъун. Мах ахъайиз алакъунва ана иштиракзавайбурун къилихриз, гъеректриз къимет гун. КIел авур текстинихъ галаз алакъалу яз, жуваз акур крарикай, къилел атай вакъиадикай гъвечIи гъикая ахъайиз алакъун. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> теклифнавай эсеррай автордин, темадин, къилин фикирар гекъигун, таблица чIугун. Жуван кIвалах ахтармишун ва жуван кIвалахдиз къимет гун (теклифнавай критерийрай).</p> <table><tr><td>Автордин фамилия</td><td>Къил</td><td>Эсердин жанр</td><td>Тема</td><td>Герояр</td></tr></table> <p>Эсердай катIар, эпизодар сегънеламишун. «Зи рикI алай кIвалин гъайван» проектдин кIвалахда иштарак авун.</p>	Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герояр
Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герояр				

II КЛАСС
(34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гъахъун (1 сят)	Литературадай кIелун учебникдихъ галаз танишарун. Учебникда авай лишанрин метлебдин гъавурда тун. Инсандин уьмуьрда лезги чIалан чка. Учебникдин кьилер. Словарь.	Литературадай кIелун учебникдай кьил акъудиз хъун . Шикилриз килигун , абурун мана учебникда ганвай текстинихъ галаз къазватIа гекъигун . Тапшуругъар тамамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хъун ва абур ишлемишун . Кьилерихъ галаз танишарун, ана авай лазим эсер жагъурун. Манадин гъавурдик кваз хъун . Учебникдин эхир кьиле ганвай словардикай менфят къачун .
2	Гатун яргъи иер йикъар акъатна, чаз зул жеда (2 сят)	Гад рикIел хкун. Гатун яргъи йикъарикай, чIехибурунни аялрин кIвалахрикай ва машгъулатрикай шиирар, гъикаяяр, махар. Гъуьсейнов И. «Гад рикIел хкун»; Яралиев Я. «Хважамжам»; Фетягъ А. «Къавах»; Агъмедов Н. «Гатун пакамахъ»; Гъажиев Ф. «Руфун цIай»; Фаталиев К. «КицI, кац, кьиф»; «Къаравул»; Магъмудов А. «Сулейманан меслят»; Багъадин КI. «Фу»; Пичче. «КичIевал». Классдилай къеце кIелун: Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискIалар». Проектдин кIвалах: «Зи гатун каникулар».	Кьилерихъ галаз танишвал , анай лазим тир эсер жагъурун . Гъавурдик кваз, дуьз ва цIалцIамдиз слогралди ва бязи гафар тамамдиз кIелун . Текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун , текстинай суалриз жавабар жагъурун , кIелай эсердиз къимет гун . Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагъун . Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чIугун . <i>Гуьзетунар.</i> Гъавадин температура хкаж хъунин, салан майвайрин бегъер гъунин винел гуьзетунар , гатуз гъайванрин уьмуьрдални инсанрин кIвалахрал гуьзетунар . <i>Экскурсия.</i> Тамуз, чуьлдиз, дагъдин чкадиз, чкадин набататрихъ галаз таниш хъун патал экскурсия. «Кард» журналдай эсерар кIелун . Гатукай, тIебиатдикай, аялрикай эсерар кIелун ва мана чир хъун . Цийи ктабдихъ галаз таниш хъун . Автордин тIвар, эсердин тIвар чир хъун ва шикилрихъ галаз таниш хъун , шикилда квекай ихтилат физватIа тайинарун . Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун .
3	Атана зул, атана (3сят)	Зулун тIебиатдикай, зулун лишанрикай, зулуз багъдикай, чуьлдикай, тамукай, гъайванрикай, зулуз зулуз аялрин къугъунрикай, инсанрин кIвалахрикай шиирар, гъикаяяр, мисалар ва мискIалар. Фатахов А. «Зул»; Ражабов А. «Зулун вахт»; Тагъиров Ш. «Зулун пешер»; Гъажиев М. «Къушар куьч	Кьилерихъ галаз танишвал , анай лазим тир эсер жагъурун. Шиир шаирдин гъевесдалди, интонациядалди кIелун . КIелай шиирдин гъавурдик кваз хъун . Мана-метлебдай суалриз жавабар гун , Шиирдай суалриз жавабар жагъурун , КIелай эсердиз къимет гун . Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагъун . Гафаралди шикилдиз талукъ шикилар чIугун . Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикраунар квачиз тамамдиз ахъаюн .

		<p>жезва»; Узденов Гь. «Зул»; Мирзоев Н. «Керекул»; Фатуллаева П. «Зул хтана»; Ферзалиев К. «Агьмедаз зул кланда»; Салахъ М. «Марвар буллах»; Фетягъ А. «Хьипер»; «Кард» журналдай. «Цеквер».</p> <p><i>Классдилай кьеце клелун:</i> Ибрагьимов Н. «Худа-Верди-Буда-Верди».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Фатахов А. «Зул».</p> <p>Чал гегьеншарун. «Къизилдин зул» шикилдай суьгьбет туькIуьрун.</p>	<p>Текст паяриз паюн, абуруз кьилер гун, муаллимдин куьмекдалди клелайдан кьилин фикир тайинарун. Эсердин художественный кьетIенвилери ва чIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекьигунар, метафораяр жагьурун (терминар галачиз).</p> <p>Мукуьва манаяр авай гафар гекьигун, гзаф манаяр авай бязи гафарихъ галаз таниш хьун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди эсерда кьиле физвай иштиракзавай ксариз, тIебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагьурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун.</p> <p>Гафар дуьз лугьун ва клелун.</p> <p>Зулун тIебиатдиз, зулун лишанриз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ ибараяр ва предложенияр жагьурун.</p> <p>КIелунин карда предложенидин эхирдин ва са жинсинин членрин интонацияр ва пауза хуьн.</p> <p>«Къизилдин зул» темадай шиирар хъсан клелзавайбурун арада конкурс кьиле тухун.</p> <p><i>Гуьзетунар.</i></p> <p>Гъаваяр серин хьунин, тарарин пешер дегиш хьунин, кьушар чими уьлквейриз куьч хьун. Пешерин коллекция кIватIун. Фад пеш авадардай набататрин винел гуьзетунар. Зулуз инсанрин кIвалахар.</p> <p><i>Экскурсия.</i></p> <p>«Зул» темадай тIебиатдиз экскурсия. «Кард» журналдай эсерар клелун. Зулукай, тIебиатдикай, аялрикай клелун ва мана чир хьун. ЦIийи ктабдихъ галаз таниш хьун. Автордин тIвар, эсердин тIвар чир хьун ва шикилрихъ галаз таниш хьун, шикилда ихтилат квекай физватIа тайинарун.</p> <p>Муаллимдин суалрин куьмекдалди клелай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягькемарун. Никай ва квекай клелнаIа (яб ганатIа), жаваб гуз алакьун. Ксариз кьимет гун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> эсерар сегьнеламишун патал хкягьун, шиирар хуралай чирун, «Къизилдин зул» мярекат кьиле тухун.</p>
4	Гъайванар чи дустар я (Зсят)	<p>Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай гьикаяяр, шиирар, махар, мисалар ва мискIалар. Гъайванрихъ галаз рафтарвал, абурун къайгьударвал авун къалурзавай эсерар.</p> <p>Фатуллаева П. «Пси-пси псайди»; Лезги халкьдин мах «СикI»; Эльдарова З. «Гъайванрин уьмуьр»;</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун.</p> <p>Текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагьурун, клелай эсердиз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагьун. Гафаралди гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай, къайгьударвилерикай шикилар чIугун. Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн. Эсердин лишанриз талукъ шикилдин мана-метлеб</p>

		<p>Къарибов Н. «Темпел кац»; Фатуллаева П. «Бузан»; «Кард» журналдай. «Келер»; Житков Б. «Викегъ бадбад»; Ферзалиева А. «Чижерхъанрин мажара»; Куьреви М. «Кефчибег»; Керимова С. «Дустар»; Мингъажидинова Р. «Бадбад»; Пришвин М. «Мукан мукъув»; Мирзоев, С. Гъажиев Н. «Къушар чи дустар я».</p> <p>Классдилай къеце келун: Керимова Седакет. «Дустар».</p>	<p>ачухарун, текстинай адаз талукъ ибараяр ва предложенияр жагъурун. Текст паяриз паюн, абуруз кылер гун, муаллимдин куьмекдалди келайдан кылин фикир тайинарун. Текстинин художественный къетенвилерин ва чал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун. Муаллимдин куьмекдалди гъайванрин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун. Гафар дуьз лугъун ва келун. Текст сегънеламишун. «Кард» журналдай эсерар келун. Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай эсерар келиз ва ахъайиз алакьун. Эсердин автордин ва бегенмиш хъайи ктабдин тIварар чир хъун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди келай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягъкемарун. Никай ва квекай келнатIа (яб ганатIа), жаваб гуз алакьун. Крариз кьимет гун. Келай махунай бязи шикилар сегънеламишун. Ктабдихъ гелкъуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> сада-садаз (яб акалай) келай эсердай суалар гун.</p>
5	Зегъметди чаз гуда вири (Зсят)	<p>Жуьреба-жуьре кIвалахрикайни пешейрикай, инсандин уьмуьрда зегъметдин метлеблубликай эсерар. Ризванов З. «Эслидин цуьк»; Гъажиев М. «Жуван зегъмет»; Багдадин КI. «Тар»; Тагъирбегов Р. «Хуьруьн нуькI»; Нагъиев Ф. «ЛакIабар»; «Лезги газетдай». «Маша гьикI чIехи хъанай»; Мингъажидинова Р. «КIанчIар».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Зегъметди инсанда абур гъида».</p>	<p>Кылерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Текстина гьалтзавай четин гафар мукъва ва я акси мана гузвай гафунин куьмекдалди ачухариз алакьун. Гъавурда гъат тийизвай гафар, масадан куьмек галачиз, тексинай жагъуриз алакьун. Эсерда иштиракзавай ксариз, вакъиайриз характеристика гузвай гафар муаллимдин куьмекдалди текстинай жагъурун. Текст суалрин куьмекдалди тамам паяриз пайиз алакьун. Келай эсердиз сифте суалдин предложенийрин къайдада, ахпа хабардин предложенийрал кхъенвай план туькIуьрун. Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз, абурун зегъметдиз кьимет гуз алакьун. Келай эсер (сюжетдин гьикая, эсерриз ганвай шикил) сифте кыляй муаллимдин суалрин куьмекдалди, ахпа жуван гафаралди суьгъбет хъувун. Текст сегънеламишун. Текст паяриз паюн, абуруз кылер гун, муаллимдин куьмекдалди келай текстинин кылин фикир тайинарун. Зегъмет чIугун инсандин лап чIехи буржи тирди тайинарун. Текстинин художественный къетенвилерин ва чал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун. Муаллимдин куьмекдалди эсерда ганвай шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун. Гафар дуьз</p>

			<p>лугъун ва кӀелун. Литературадин чӀалан нормаяр хвена, гъавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кӀеви ван аваз гафаралди кӀелун.</p> <p>«Кард» журналдай эсерар кӀелун. Инсандин уьмуьрда зегъметдин метлеблубликай кӀелиз ва ахъайиз алакьун. Эсердин автордин тӀвар чир хъун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кӀелай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягъкемарун. Никай ва квекай кӀелнатӀа (яб ганатӀа), жаваб гуз алакьун. Инсанрин кӀвалахризни пешейриз къимет гун. Ктабрин выставкадихъ, кӀелун лазим ктабрин тӀварар авай плакатдихъ галаз таниш хъун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
6	Дуст аялар (Зсят)	<p>Аялрин уьмуьрдикайни кӀвалахрикай, дуствликай - ни юлдашвликай, чпелай чӀехибуруз гъуьрмет авуникай гъикаяяр, шиирар ва макъалаяр.</p> <p>Султанова А. «БицӀекар»; Базаева М. «Къанундиз муьтӀуьгъарна»; Хаметова Х. «Туп»; Осеева В. «Хиялар авунал рикӀ алайди»; Ризванов З. «Суал»; Фейзуллаева З. «Къве дуст»; Исмаилов А. «Салам къе сефил я»; Къурбан Гь. «Селимни Насир»; Межидов Къ. «Ничхиррин чӀал чидай Сафар»; Нагъиев Ф. «Аялрин мани».</p> <p>Классдилай къеце кӀелун: Саидгъасанов С. «Зуьрнедин ван алаз» («Под звуки зурны»).</p> <p>ЧӀал гегъенишарун. «Зи рикӀ алай дуст» темадай сочинение туькӀуьрун.</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Художественный эсер гъавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кӀеви ван аваз гафаралди кӀелун. КӀелзавай текстинин манадила аслу яз, герек гафар къетӀендаказ кӀелун ва вучиз и гафар къилдин интонациядалди чара ийизватӀа, гъадан гъавурда тваз алакьун. Муаллимдин суьгъбетдихъ ва кӀелунин тегъердихъ яб акализ алакьун.</p> <p>Халисан дуст гъихътинди хъана кӀандатӀа, аялрихъ галаз веревирд авун.</p> <p>Эсер кӀелун, гуьгъуьлар къалурун, кӀелай эсердикай жуван фикирар лугъун. Эсердин тема ва къилин фикир тайинарун. Эсердин мана мисалрихъ гекъигун. Эсердай план туькӀуьрун.</p> <p>Текст сегънеламишун.</p> <p>Жуван жавабриз къимет гун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз къимет гун. КӀелайди жува-жуваз веревирд авун. Къве касди санал кӀвалахиз чирун, кӀелайди веревирд авун, сада-садахъ галаз меслят авун.</p> <p>«Кард» журналдай кӀватӀалдай эсерар кӀелун. КӀелай эсердин фикир тайинарунин алакьун гегъенишарун. Аялрин уьмуьрдикай, абурун кӀвалахрикайни дуствликай эсерар кӀелун ва абурун къилин фикир тайинарун. Эсердин автордин тӀвар чир хъун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кӀелай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягъкемарун. Никай ва квекай кӀелнатӀа (яб ганатӀа), жаваб гуз алакьун. Иштиракзавай ксарин хесетриз, крариз къимет гун. Ктабрин выставкадихъ, кӀелун лазим ктабрин тӀварар авай плакатдихъ галаз таниш хъун. Ктаб кӀелунин гигиенадин къайдаяр вилив хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p> <p>Жуьтдиз кӀвалахун: теклифнавай художественный эсеррин текстер гекъигун (жанраяр чир хъун), таблица ацӀурун, жуван кӀвалахдин нетижайриз</p>

7	<p>Тјебиатди лацу яргъан галчукна (Зсят)</p>	<p>ХъуьтІуьн тјебиатдикай, хъуьтІуьз аялрин къугъунрикайни машгъулатрикай, инсанрин кеспийрикай, хъуьтІуьн багъдикай, чуьлдикайни тамукай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай шиирар, гъикаяяр, мисалар, мискІалар.</p> <p>Фетягъ А. «Къуьд»; Исаев Ш. «Газарар»; МутІалибов А. «Хуьре къуьд»; Соколов-Микитов И. «Къуьд атана»; Мусайиб С. «ХъуьтІуьн чуьл»; Пришвин М. «ЦуцІулдин рикІел алама»; Саид М. «Аида»; Агъмедов Н. «Баркалла, Айна!»; Алем А. «Живедин аялар»; Ферзалиева А. «Къуьрен суьрсетар»; Къарибов Н. «Къуьд»; Скребицкий Г., Чаплина В. «Къуьр хъуьтІуьз гъикІ яшамиш жезва»; Исмаилов А. «Лацувал».</p> <p>Хуралай чирун: Фетягъ А. «Къуьд».</p> <p>ЧІал гегъеншарун. «Къуьд» шикилдай суьгъбет туькІуьрун.</p>	<p>къимет гун.</p> <p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Шииррин кІватІалриз килигун, кІватІалдин тІварцІяй шииррин мана-метлеб тайинарун.</p> <p>Художественный эсер ван акъудна кьиле гъатдайвал дикъетдалди кІелун. МискІалар ва жавабар чир хъун. Художественный текст ван акъудна эсер ийидайвал кІелун.</p> <p>Мисалар эсердин кьилин фикирдихъ галаз гекъигун.</p> <p>Тектинин план туькІуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хълагъун, текстиниз гафаралди шикилар чІугун.</p> <p>Текстинин художественный кьетІенвилерин ва чІал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз).</p> <p>Мукъва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай гафар бязи гафарихъ галаз таниш хъун, муаллимдин куьмекдалди хъуьтІуьн тјебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун.</p> <p>Гафар дуьз лугъун ва кІелун. КІелунин карда предложенидин эхирдин ва са жинсинин членрин интонацияр ва пауза хуьн.</p> <p><i>Гуьзетунар.</i> ХъуьтІуьз набататринни гъайванрин, инсанри ийидай кІвалахрин винел гуьзетунар тухун.</p> <p><i>Экскурсия.</i> «ХъуьтІуьз набататар» темадай экскурсия.</p> <p>КІелай эсердин кьилин фикир тайинару - нин алакъун гегъеншарун. ТІварцІиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкъягъун. «Кард» журналдай эсерар кІелун, адан мана-метлеб чир хъун. Крариз къимет гун. КІелзавай махунин, эсердин тІвар, автордин тІвар чир хъун. Шикилрихъ галаз таниш хъун. Ктаб кІелунин гигиенадин къайдаяр хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун.</p> <p><i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> эсерар сегънеламишун патал хкъягъун, шиирар хуралай чирун, «<i>Цийи йис</i>» мярекат кьиле тухун.</p>
8	<p>Хизан, школа, юлдашар (Зсят)</p>	<p>Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чІехибуруз гуьрмет авуниз, гъвечІибурухъ гелкъуьниз, кІвале авай чІехибурун зегъметдиз, школадиз юлдашриз кІелзавай аялрин дуствилиз талукъарнавай</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Художественный эсердин гъавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кІеви ван аваз гафаралди кІелун.</p> <p>Эсерда кьиле физвай вакъияяр галай-галайвал тайинарун.</p> <p>План туькІуьрун. Пландай галай-галайвал эсер туькІуьрун.</p> <p>Эсердин герояр тайинарун, абурун къамат ва</p>

		<p>шиирар, гьикаяяр. Саидгьасанов С. «Мектебдиз»; Исаев Ш. «Пирожокар»; Эльдаров Х. «Игитан къаст»; Толстой Л. «Багъманчини адан рухвар»; Рамазан Гь. «Куьк «вад»; Нагъиев Ф. «Яру клек»; Фетягъ А. «Кларасар кьенят авун»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала!»; Велибеков Р. «Ам чи баде я»; Фаталиев Кь. «Мусадикай кьиса»; Шабатов Ш. «Къиле тефей нумра»; Эсетов А. «Дикъетлу хьухъ, чехибур!»; Исмаилов А. «Ширин чай».</p> <p>Классдилай къеце келун: Исмаилов А. «Чигедин стлар».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала».</p> <p>Чал гегъеншарун. «<i>Чихизан темадай</i>» темадай сочинение туькIуьрун.</p>	<p>къилихар къалурун. Эсердин геройдихъ галаз жуван рафтарвал къалурун, абуру авур кIвалахдиз къимет гун. Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чIугун. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн. Эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ ибараяр ва предложенияр жагъурун. Текстиниз талукъ четин гафарин винел кIвалах авун. МисалкIалриз жавабар гун. Ганвай темадай куьруь суьгъбет туькIуьриз алакъун. Жуван агалкъунар ахтармишун ва къимет гун. Келай эсердин къилин фикир тайинарунин алакьун гегъеншарун. ТIварцIиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкъягъун. «Кард» журналдай эсерар кIелун, адан мана-метлеб чир хьун. Аялри чпи-чпиз кIелун патал 1-5 чин авай ктабар кIелун. Хзандикай, школадикай, юлдашрикай суьгъбет авун, абурун крариз къимет гун. Келзавай эсердин тIвар, автордин тIвар чир хьун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Ктаб кIелунин гигиенадин къайдаяр хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
9	<p>Хъана къван, хъанач къван (Зсят)</p>	<p>КIвалин ва тамун гъайванрикай, абурун дуствиликай ва душманвиликай суьгъуьрдин ва яшайишдин махар.</p> <p>Халкъдин мах. «СикIни гъуьлягъ»; Севда А. «Цекверин тарс»; Межидов Кь. «Лекъ ва къуьр»; Саидов А. «Севни, чакъални, лифни къуьгъуьр»; Севда А. «Алахъай дерт»; Исмаилов А. «СикIни сикIрен тум»; Лезги халкъдин мах. «КIекни верч»; «Тажуб кар»; Севда А. «Тапрукъ».</p> <p>Классдилай къеце келун: Ганиева М. «Лезги</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Ктабрин выставкадихъ, кIелун лазим ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз (I зур йис), лап регъят карточкайрихъ галаз (II зур йис) таниш хьун. Мах ван акъуд тавуна, жува-жувакди кIелун. Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чIугун. Махунин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрар квачиз тамамдиз ахъаюн. Текст паяриз паюн, абуруз къилер гун, муаллимдин куьмекдалди махунин къилин фикир тайинарун. Эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ предложенияр жагъурун. Муаллимдин куьмекдалди текстина кьиле физвай крариз, вакъиайриз, иштиракзавай ксариз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекадди шикилар чIугун. Текстиниз талукъ суалриз масадан куьмек галасиз жавабар гуз, мах хъийиз хьун. Художественный эсердин чIалан бязи кьетIенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш</p>

		<p>халкъдин махар».</p> <p>ЧIал гегъеншарун. «<i>ЗирикI алай мах</i>» темадай суьгъбет туькIуьрун.</p>	<p>хьун: махуна тежедай крар хьун, басняда айгъам хтун, шиирда рифма. ЧIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун.</p> <p>КIелзавай текстиниз талукъ суаларни тапшуругъар тамамарун, текстиниз талукъ четин гафарин винел кIвалах авун.</p> <p>КIелай махунин кьилин фикир тайинарунин алакьун гегъеншарун. Ктабдихъ галаз таниш хьун. Ктабдин тIвар, эсердин тIвар чир хьун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Никай ва квекай раханатIа (яб ганатIа) таниш хьун. иштиракзавайбурун хесетриз ва крариз къимет гун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кIелай махунин мана-метлеб мягъкемарун. КIелай махунин бязи шикилар сегънеламишун Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун.</p> <p><i>Схемадай кIвалах:</i> (халкъдин сивин яратмишунрин ва литературадин) эсерар чир хьун, мисалар гьун.</p> <pre> graph TD A[Махар] --> B[Сивин яратмишунрин] A --> C[Литературадин] B --> D[Суьгъурдин] B --> E[Яшайишдин] B --> F[Гъайванрикай] </pre>
10	Хьсанвал-писвал, мергьяматлувал (Зсят)	<p>Къегъал, дамах гвачир, зегъметдални кIелунрал рикI алай, къайгъудар инсанрикай, иллаки аялрикай, абурун хьсан ва пис кьилихрикайни кIвалахрикай, гъакъкъи юлдашрикайни мергьяматлувиликай кхьенвай шиирар, гъикаяяр, баснияр.</p> <p>Гъуьсейнов И. «ГъвечIи басня»; Ферзалиев К. «Кац ва иеси»; Нагъиев Ф. «Куь къенфетар низ хьана?»; Ревю И. «Цегвни чепелукъ»; Акимова З. «ШенпIини Алина»; Пичче. «КъепIинамаз»; «Гъахъ патал»; Пичче. «Стхаяр»; Фаталиев Къ. «Женжелар»; Фетягъ А. «Хьуьруьн къведай крар».</p> <p>Классдилай къеце кIелун: Мингъажев С. «ГъвечIи разведчик».</p> <p>Сочинение: «Регъимлувал</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Ктабрин выставкадихъ, кIелун лазим ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз (I зур йис), лап регъят карточкайрихъ галаз (II зур йис) таниш хьун.</p> <p>Эсердин кьилин фикир тайинарун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди текстинай иштиракзавай ксарин кIвалахдиз, абурун кьилихриз (хьсан ва пис) талукъ гафар ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун.</p> <p>Эсердиз ганвай кьилин гъавурда тун.</p> <p>Жува кыл гун. КIелдайла абурун гуьгъуьлар къалурун.</p> <p>Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз къимет гун.</p> <p>Эсер ролриз пайна кIелун.</p> <p>Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн.</p> <p>Эсердин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагъурун ва кIелай эсердиз къимет гун.</p> <p>Текстиниз талукъ четин гафарин винел кIвалах авун.</p> <p>«Кард» журналдай эсерар кIелун, адан мана-метлеб чир хьун. Хьсан ва пис кьилихриз къимет гун.</p> <p>Зегъметдални кIелунрал рикI алай юлдашрикай эсерар кIелун. КIелзавай эсердин тIвар, автордин тIвар чир хьун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Ктаб</p>

		вуч я?»	кѠелунин гигиенадин кѡайдаяр хуьн . Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун . Ктабдихъ гелкъуьн .
11	Акваз-такваз чубарукар хтана, акваз-такваз масан гатфар атана (Зсят)	<p>Гатфарихъ тѠебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тѠебиатдин гуьрчегвиликай: багда, чуьлда, тама гатфар алуькуникай, гъайванринни къушарин уьмуьрдкай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегьметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькѠуьрнавай гьикаяяр, шиирар, мисалар ва мискѠалар. Дидейриз, бадейриз, вахариз, дишегълийрин зегьметдиз бахшнавай шиирар ва гьикаяяр.</p> <p>Исмаилов А. «Аялрин гатфар»; Фатахов А. «Сифте сефер яз акуна»; Гъажиев Ш. «Яран сувар»; Фатуллаева П. «Тарс»; Фетягъ А. «Яцар»; Назарова Р. «Рехъди физва зун»; Сайдумов Э. «НуькѠ хтанва!»; Абдуллаев Б. «Мулдин цуьк»; Саидгъасанов С. «Май атана»; Пичче «Тамун аламатар».</p> <p>Классдилай къеце кѠелун: Эфендиев З. «Яру-цѠару кѠватѠар».</p> <p>Хуралай чирун: Гъажиев Ш. «Яран сувар».</p> <p>ЧѠал гегьеншарун. «Гатфар алуькна» темадай сочинение туькѠуьрун.</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Ктабрин выставкадихъ, кѠелун лазим ктабрин тѠварар авай плакатдихъ галаз, лап регъят карточкайрихъ галаз таниш хьун.</p> <p>Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз кѠелун.</p> <p>Шиирда шардин гуьгъуьлар ачухарун.</p> <p>МискѠалриз жавабар чир хьун.</p> <p>Жува кѠелай мискѠалрин бинедаллаз мискѠалар туькѠуьрун.</p> <p>Гатфарин тѠебиатдин шикилар гун.</p> <p>Текстиниз талуьк шикилар чѠугун.</p> <p>Къилин фикир тайинарун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди текстинай кьиле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тѠебиатдин шикилриз талуьк гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чѠугун.</p> <p>Текстинин художественный кьетѠенвилерин ва чѠал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз).</p> <p>КѠелзавай текстиниз суаларни тапшуругъар тамамариз чир хьун, текстиниз талуькчетин гафарин винел кѠвалах авун.</p> <p>Жуван жавабриз къимет гун.</p> <p>Жуван кѠелунар ахтармишун ва къимет гун. Жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p><i>Гуьзетунар</i>. Гъаваяр чими хьун, живер цѠурун, тарари тѠур авун, пеш ахъаюн, къушар хътун. Гатфарихъ инсанрин зегьмет.</p> <p><i>ТѠебиатдин экскурсия</i>. «Гатфариз набататар» темадай экскурсия къиле тухун.</p> <p>ЦѠийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (8 - 30 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кѠелин» кѠватѠалдай тѠебиатдикай, тѠебиатда жезвай дегишвилерикайни гуьрчегвиликай, гъайванрикайни къушарикай ва абурун уьмуьрдикай эсерар кѠелун.</p> <p>Муаллимдин суалдин куьмекдалди кѠелай эсердин мана-метлеб мягъкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
12	Чан зи хайи диде-ватан (4сят)	<p>Чи Ватандикай, чи шегъеррикайни хуьрерикай, инсанрин кѠвалахрикайни дуствиликай, абурун хушбахт уьмуьрдикай шиирар ва гьикаяяр.</p> <p>Гъажиев М. «Диде»;</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз кѠелун.</p> <p>Текстинин художественный кьетѠенвилерин винел гуьзетунар тухун. КѠелай эсеррин бинедаллаз жуван Ватандикай суьгъбет авун.</p>

		<p>Исмаилов А. «Хайи чил»; Ибрагъимов М. «Зи ватанда»; Фейзуллаева З. «Къифрен тарс»; Шагъэмирова А. «Хуш я заз».</p> <p>Классдилай къеце кӀелун: Юсуфов Р. «Зи дустарин хиялар».</p> <p>Хуралай чирун: Ибрагъимов М. «Зи ватанда...».</p> <p>Проектдин кӀвалах: «Абуру чи Ватандин терехвена».</p>	<p>ТӀварцӀай эсердин мана-метлеб чирун. Шиирар сада садаз кӀелун. Шиирар хьуралай чир хьун. КӀватӀал-кӀватӀал (групповой) хьана кӀвалахун, сада-садаз шиирар кӀелун. Жуван гьиссер, Ватандихъ галаз жуван рафтарвилер фикирда къуна Ватандикай са гьвечӀи суьгьбет туькӀуьрун. Ватан кӀан хьунин руьгь кутун, гуьзелвилел кьимет эцигиз чирун. Масадан куьмек галачиз текстинай четин гафар жагъурун. Суалрин куьмекдалди текст тамам паяриз паюн. Шикилар чӀугун. Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун. ЦӀийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (8 - 30 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кӀелин» кӀватӀалдай хайи Ватандикай, инсанрин кӀвалахрикайни дуствиликай, эсерар кӀелун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди кӀелай эсердин мана-метлеб мягкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн. «Зи хайи Ватан ва адан тарих» темадай выставка туькӀуьрун.</p>
--	--	--	--

III КЛАСС (34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуни кьайдаяр ва формаяр Аялдин кӀвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гьахьун (1 сят)	Литературадай кӀелун учебник дихъ галаз танишарун. Инсандин уьмуьрда лезги чӀалан чка. Учебникда авай лишанрин метлебдин гьавурда тун. Учебникдин мана-метлеб. Словарь.	Литературадай кӀелун учебникдай кьил акъудиз хьун . Тапшуругъар тамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хьун ва абур ишлемишун . Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талуьк эсерар жагъуриз чир хьун . Эсердин тӀварцӀин бинадаллаз текстинин кьилин мана-метлеб чир хьун . Учебникдин эхир кьиле ганвай словардикай менфят къачун . Учебник туькӀуьр хьун, адан важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун .
2	Ажеб хьсан затӀ я мектеб (2 сят)	Мектебдикай, ктабрикай, акъулдинни камалдин рекъе хьуникай шиирар. Рамазанов К. «Ктабдин мани»; Сулейман С. «Ажеб хьсан затӀ я мектеб!»; Фетягъ А. «Акъулдин, камалдин рекъе».	Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талуьк эсерар жагъурун . Гьавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кӀелун . Эсерда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада авай алакьаяр тайинарун . КӀелай текстинин план туькӀуьрун , муаллимдин куьмекдалди адан адан мана-метлеб хьлагъун . Текстиниз гафаралди шикилар чӀугун . Художественный эсердин чӀалан бязи къетӀенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун . ЧӀал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим

	<p>Абдурагъман М. «КІанда рикІиз».</p> <p>Хуралай чирун: СтІал Сулейман «Ажеб хъсан затІ я мектеб».</p> <p>ЧІал гегъенишарун. «<i>Чи школа</i>» темадай сочинение кхьин.</p>	<p>предложенияр ва интонация ишлемишун. Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун. Дестедин кІвалахда иштирак авун, сада-садаз текст кІелун. Юлдашдихъ галаз меслят авун, суьгъбетчидихъ яб акалун, масадан фикирриз гъуьрмет ийиз алакъун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз жува къимет гун. Ктабрин паяр (жилд, кьилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун. Муаллимди къалурай темадай жува-жуваз ктаб (10-100 чин авай) жагъурун; муаллимдин куьмек галачиз тарсарилай къеце гъафтеда 1 - 3 чин авай ктаб кІелун. Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз кІелай ктабдай са чІук хкъягъун ва адан мана-метлеб хълагъун. Классдилай къеце кІелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхьиз алакъун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кІелун.</p>
<p>1-сентябрь - чирвилерин югъ (4сят)</p>	<p>Тарсарикай, муаллимдикай, кІелунрикайни чирвилерикай шиирар, макъалаяр, мисалар ва мискІалар. Фетягъ А. «Сентябрдин сад»; Гъуьсейнов И. «Тарс»; Насруллаева В. «Муаллим»; Къардаш А. «Саламан «4»; Саидов А. «Школадиз вач».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Яралиев Я. «Аламатдин Уруж».</p> <p>Хуралай чирун: Насруллаева В. «Муаллим».</p> <p>ЧІал гегъенишарун: «3и муаллим».</p>	<p>Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана ва я школадин яшайишдай гьикая туькІуьрун. Эсерра жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложения рва интонация ишлемишун. Иштиракзавай вакъияяр къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Иштиракзавай ксарин кІвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Гафаралди шикилар чІугунин къайда ишлемишун ва кІелай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкъяна хълагъун. Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз жува къимет Ктабрин паяр (жилд, кьилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун. Муаллимди къалурай темадай жува-жуваз ктаб (10-100 чин авай) жагъурун; муаллимдин куьмек галачиз тарсарилай къеце гъафтеда 1 - 3 чин авай ктаб кІелун. Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз кІелай ктабдай са чІук хкъягъун ва адан мана-метлеб хълагъун. Классдилай къеце кІелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькІуьрун,</p>

		<p>пландай суьгьбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тIвар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кIелун.</p> <p><i>Дифференцированный кIвалах:</i> жуван школадин муаллимдикай малуматар кIватIун.</p>
Гад ва зул (4сят)	<p>Гад рикIел хкун. Гатун ва зулун тIебиатдикай, лишанрикай, кIвалахрикайни аялрин кьугъунрикай, тIебиатдикай кхьенвай шиирар, гьикааяр, макъалаяр, мисалар, мискIалар.</p> <p>Гьуьсейнов И. «Гад»; Нямет Л. «Зул»; Савзиханова Э. «Хьипи пеш»; Алиханов А. «Зи кьисмет»; Гьуьсейнов И. «Зул»; Фетягъ А. «Зулун гар»; Исмаилов И. «Чижерин сувар»; Мурадов Ш.-Э. «Ажеб жедай»; Агьмедов И. «Эсер хьана»; Юсуфов Р. «Ктаб рахазва»; С. Сулейман. «Назани»; Саидов А. «Хьсан хьана Лезгистанда зул аваз»; Фетягъ А. «Акьулдин, камалдин рекье»; Кьурбан Гь. «Амалдар Девришни мискьи Манаф»; Саидов А. «Дагъви я зун»; Тагьиров Ш. «Дагъви лекъ»; Раджабов А. «Фурсухъан Мурсал»; Мурадов Ш.-Э. «МутIлакъ»; Агьмед Л. «Хциз насигъат»; Тагьиров Ш. «КIам ва булах»; Яралиев Я. «Цацар алай кул».</p> <p>Классдилай кьеце кIелун: Тагьиров Ш. «РикIин гирвенкаяр» («Гири сердца»).</p> <p>Проектдин кIвалах:</p>	<p>Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. КIелзавай текстинин мана-метлебдиз килигна лазим интонация (ериш, манадин ударение, паузаяр, тегьер, ван) хкягъун. Текст гьалатIар ва тикрарунар квачиз (кваз) тамам гафаралди кIелун.</p> <p>Текстинин мана-метлебдиз талукъ жаваб, текстинай хкяна кIелна, тестикъарун.</p> <p>Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин килин фикир тайинарун.</p> <p>Текстинай план туькIуьрун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хьлагъун. Текстиниз гафаралди шикилар чIугун.</p> <p>Жуван гуьзетунрал бинелу хьана тIебиатдикай гьикая туькIуьрун. Эсерра жуьреба-жуьре чIал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тIебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. МискIалриз жавабар гун. Мисалар чир хьун. Художественный эсердин чIалан бязи кьетIенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун.</p> <p>ЧIук сегьнеламишун. Гатун ва зулун тIебиатдин шикилар чIугун.</p> <p>КIватIал хьана (групповой) ва кье касди текстинин фрагментар кIелун.</p> <p>Юлдашдихъ галаз меслят авун, суьгьбетчидихъ яб акалун, жуван фикирар лугъун.</p> <p>Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз жува къимет гун.</p> <p>Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз кIелай ктабдай са чIук хкягъун ва адан мана-метлеб хьлагъун. Классдилай кьеце кIелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хьлагъун. План туькIуьрун, пландай суьгьбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тIвар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кIелун.</p> <p><i>Интонация, пунктуациядин лишанар, интонациядин нормаяр вилив хвена шиир ван алаз кIелун.</i></p>

		«Зулун нехишар».	
Къуьд (5 сят)	<p>ХъуьтІуькай, хъуьтІуьн аялрин къугъунрикайни чІехибурун кеспийрикай, тамукайни багъдикай, гъайванрикайни, набататрикай эсерар.</p> <p>Мурадов Ш.-Э. «Хвашкалди»; Рашидов Р. «Аяз гъахъна чи хуьруьз»; Фетягъ А. «Жив»; Гъажиев М. «Жанавуррихъ галаз женг»; Къурбан Гъ. «Дуьрниседин тІач»; Тагъир Х. «ХъуьтІуьз»; Абдуллаев Д. «Бадедин куьмекчяр»; Салимов Б. «Хас я инсандиз»; Къафланов Ш. «Дарих хъана Бахтияр»; Салимов Б. «Лапаткани, лумни нажах»; Эмин Е. «Къах тІуьр кац»; Фетягъ А. «Акбулдин, камалдин рекъе».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Фатахов А. «Ракъинин эквер».</p> <p>ЧІал гегъеншарун. «Къуьд алуьна».</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсер, са темадиз талуьк эсер жагъурун.</p> <p>Текст гъалатІар ва тикрарунар квачиз (кваз) тамам гафаралди кІелун.</p> <p>Шиирдин текстиниз килигна, хъуьтІуьн тІебиатдин шикилар чІугун.</p> <p>Шиир хуралай лугъун. Иштиракзавй ксарин кІвалахриз килигна къимет гун (муаллимдин куьмекдалди).</p> <p>Эсерра жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тІебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун.</p> <p>Художественный эсердин чІалан бязи къетІенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хъун.</p> <p>Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, адаз къилер гун.</p> <p>План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Муаллимдин куьмекдалди вири эсердин къилин фикир тайинарун. Текстиниз гафаралди шикилар чІугун.</p> <p>КІватІалдин кІвалахда (группада) иштирак авун, кІватІалдин кІвалахда сада-садаз шиирар кІелун, жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p>План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхъиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кІелун.</p> <p><i>Эсердай чІук сегънеламишун ва шиир хуралай чирун патал везифаяр тайинарун, класс цІийи йисаз талуькарнавай мярекатдиз гъазур хъун.</i></p>	
КІан хъухъ жуван ватан гуьзел (4сят)	<p>Къафланов З. «Лезги ватан»; Гъажиев А. «Шарвили»; Меликов Б. «Ватан»; Батманов В. «Ватан я им чи»; Къардаш А. «Чун кьве вахни»; Муталибов А. «Чан хва».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Салимов Б. «Заман буба».</p> <p>Проектдин кІвалах: «Зи Дагъустан».</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз кІелун.</p> <p>Текстинин художественный къетІенвилерин винел гуьзетунар тухун. КІелай эсеррин бинедаллаз жуван Ватандикай суьгъбет авун.</p> <p>ТІварцІяй эсердин мана-метлеб чирун. Шиирар сада садаз кІелун.</p> <p>Шиирар хъуралай чир хъун.</p> <p>КІватІал-кІватІал (групповой) хъана кІвалахун, сада-садаз шиирар кІелун.</p> <p>Жуван гъиссер, Ватандихъ галаз жуван рафтарвилер фикирда къуна Ватандикай са гъвечІи суьгъбет туькІуьрун.</p> <p>Ватан кІан хъунин руьгъ кутун, гуьзелвилел къимет эцигиз чирун. Масадан куьмек галачиз текстинай четин гафар жагъурун. Суалрин куьмекдалди текст тамам</p>	

		<p>паяриз паюн. Шикилар чІугун. Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p>Цийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (I2 - 40 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кІелин» кІватІалдай хайи Ватандикай, инсанрин кІвалахрикайни дуствиликай, эсерар кІелун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди кІелай эсердин мана-метлеб мягъкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p> <p><i>Гатун вахтунда жува кІелай «Зи рикІ алай ктаб» суьгъбет авун, ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
<p>Махаринни риваятрин уьлкведа (3 сят)</p>	<p>Дагъустандин ва чи уьлкведин стхамиллетрин махар. Шиирралди туькІуьрнавай махар, баснир ва риваятар. Къафланов Ш. «КъатІ авур мецикай риваят»; Къиса. «Тамерланни лезги аскер»; Саидов А. «Саидан вилер»; Салимов Б. «РикІикай риваят»; Агъмедов И. «Къарини, кацни кицІ»; Жамидин. «Къелеяр»; Лезги халкъдин мах. «Тухуз тахъай сикІ»; Гъасанов З. «Ашукъдин мани»; Исаев Ш. «Пепе хала».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискІалар».</p> <p>Проектдин кІвалах: «Махар туькІуьрин».</p> <p>ЧІал гегъеншарун. «Зи рикІ алай мах».</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, кІелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гъалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кІелун.</p> <p>Художественный эсердин чІалан къетІенвилер тайинарун. Иштиракзавай ксариз, гъайванриз гьикІ килигзаватІа, гъам чара авун.</p> <p>Текст манадин жигъедай акъалтІай паяриз паюн. КІелай махунин мана-метлеб куьрелди суьгъбет хъийиз ва гьикаядихъ жуван эхир гилиг хъувун. Жува авур гуьзетунрикай гьикая туькІуьрун. Шикилриз килигиз, абурукай суьгъбет авун. КІелай эсердиз талукъ яз гузвай суалриз жавабар туькІуьрун. Махунин, баснядин, шиирдин бязи къетІенвилерихъ галаз (суьгъуьр, айгъам, иштиракзавайбур, метлеб, везин) таниш хьун.</p> <p>Махуна кьиле физвай крарин галай-галайвал тайинарун.</p> <p>Гьикаядин паюнин ва я вири текстинин мана-метлеб муаллимдин куьмекдалди кьилин фикир чара авун. КІелайдан куьруь манна-метлеб ахъаюн. КІелунихъ галаз алакъалу яз жуван гуьзетунрикай суьгъбет авун. Эсердиз ганвай шикилрай адан мана-метлеб ахъаюн.</p> <p>Иштиракзавай ксар, тІебиат, вакъиаяр къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр жагъурун. Текстина гафарин метлебар тайинарун. Мах ролриз пайна, эсер ийидай гъалда кІелун. Эсердин чІук сегънеламишун.</p> <p>Классдилай къеце кІелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хълагъун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхъиз алакъун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналар аялар патал разделар кІелун.</p> <p>Схемадихъ галаз кІвалах: схемадин жуьреда ганвай информацияр кІелун, махарин жуьреяр умумиламишун, «Эсерар рикІел хкваш ва лагъ» тапшуругъ тамамарун.</p>

		<div><div><div>Махар</div><div><div>Сивин яратмишунрин</div><div>Литературадин</div></div><div><div>Суьгьурдин</div><div>Яшайишдин</div><div>Гьайванрикай</div></div></div></div> <p>Халкъдин сивин яратмишунрин эсерар (халкъдин махар) ван акъудна ва жува-жуваз (явашдиз) кӀелун, мотив ва кӀелунин мурад тайинарун, суалдиз жаваб гун «Эсер кӀелдайла, гьи суалдиз жаваб гуз жеда», халкъдин эсерра махарин ва гьикъикъи вакъиаяр къатӀуниз хъун.</p>
<p>ТӀебиатдиз къвезва гатфар (4сят)</p>	<p>Гатфариз тӀебиатдин шикилар. Гатфариз инсанрин кӀвалахриз, абурун тӀебиатдихъ галаз авай рафтарвилиз, гатфариз гьайванрин, къушарин уьмуьрдиз талукъарнавай гьикаяяр, шиирар, мисалар ва мискӀалар, махар.</p> <p>Саидов А. «Гатфар къвезва»; Тагъиров Ш. «Дагълара гатфар»; Магъмудов А. «Сулейманан насигъатар»; Къардаш А. «За са къелем акӀурна»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Батманов В. «Дидедиз» («Маме»); Исмаилов А. «Яран сувар»; Къазиев К. «Буба хтун»; Билалов А. «Чубарукар»; Ибрагъимов И. «Гатфарин пакамахъ»; Агъмедханов Т. «Къизилгуьлдин тар»; Ризванов З. «Мулд-цуьк»; Эмин Е. «Билбил; Гъажикъулиев Б. «Гатфариз дагъда».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Саидов А. «Дидедин югъ». Исмаилов А. «Яран сувар».</p> <p><i>Классдилай къеце</i></p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, кӀелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гьалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кӀелун.</p> <p>Шиирда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакъяар тайинарун.</p> <p>Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкъягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кьилин фикир тайинарун.</p> <p>Гафаралди шикилар чӀугунин къайда ишлемишна, кӀелай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкъяна хълагъун.</p> <p>Жуван гуьзетунрал бинелу хъана ва я школадин яшайишдай гьикая туькӀуьрун. Махара жуьреба-жуьре чӀал гуьрчегардай гафар я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Иштиракзавай ксар, вакъиаяр къалурун, тӀебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун.</p> <p>Иштиракзавай ксарин кӀвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди).</p> <p>Художественный эсердин чӀалан бязи къетӀенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хъун.</p> <p>МискӀалриз жавабар гун. Мисалар гъун.</p> <p>Гатфарин шикилар чӀугун. Шиир хурулай лугъун.</p> <p>Шиирдиз жува-жуваз суалар туькӀуьрун. Жавабриз къимет гун.</p> <p>Жуван кӀелунриз ва агалкъунриз къимет гун.</p> <p>Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун.</p> <p>Ктабрин паяр (жилд, къилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун.</p> <p>Классдилай къеце кӀелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькӀуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тӀвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхьиз алакъун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли»</p>

		<p>кІелун: Мирзоев Ш.А. «Ша кьугъван».</p> <p>ЧІал гегъеншарун: «Гатфарин кІвалахар».</p>	<p>журналрин аялар патал разделар кІелун. <i>Ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
	<p>Чи аялрин кьугъунар (3сят)</p>	<p>Аялрин уьмуьрдикай, абурун кьугъунрикай, кьугъунриз бахшнавай шиирар, махар ва гьикаяар. Халкъдин кьугъунар. «Гъуьрчехъанар»; «Уюн-уюн»; «Аждагъан»; «Къеле-къеле».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Исмаилов А. «Кимин кьванер».</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, кІелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гъалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кІелун. КІелзавай эсерда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакъаар тайинарун. Текст масадан куьмек галачиз паяриз паюн, абурукай важиблуди хкъягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин килин фикир тайинарун. Аялрин уьмуьрдикай, абурун кьугъунрикай гьикая туькІуьрун. Гьикаядай жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, лазим предложенияр, интонация ишлемишун. Аялрин кьугъунриз, кІвалахриз къимет гун. Иштиракзавай аялар, вакъиаяр къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун. КІватІалдин кІвалахда (группада) иштирак авун, кІватІалдин кІвалахда сада-садаз шиирар кІелун, жуван агалкъунриз къимет гун. Ктабрин паяр (жилд, къилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхьиз алакъун. «Ша чна кІелин», «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кІелун.</p>
	<p>Чи халкъарин баркаллу рухваяр (4сят)</p>	<p>Уьлкведин баркаллу кьушунриз, солдатризни генералриз, летчикриз, дяведин ветеранрин ислягъвилиз бахшнавай шиирар, гьикаяар ва макъалаар. Гъуьсейнов И. «9–Май»; «Гъавадин пагъливан»; Гъасанов З. «Аскердин лиф»; Гъуьсейнов И. «Игитдин хер хурал жеда»; «Игит гъамишалугъ амуькъда»; Ибрагъимова Гъ. «Игит</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, кІелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гъалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кІелун. Ветеранриз, ислягъвилиз, баркаллу рухвайриз бахшнавай шиирар кІелун. Эсердин тІварцІиз килигна текстинин мана-метлеб лугъун. Десте кІвалахда иштиракун, сада-садаз шиирар кІелун. Са гъвечІи чІук сегънеламишун. Баркаллу рухвайрикайни ветеранрикай суьгъбет туькІуьрун, жуван гьиссер, кІанивал, гьурметлувал къалурун.</p>

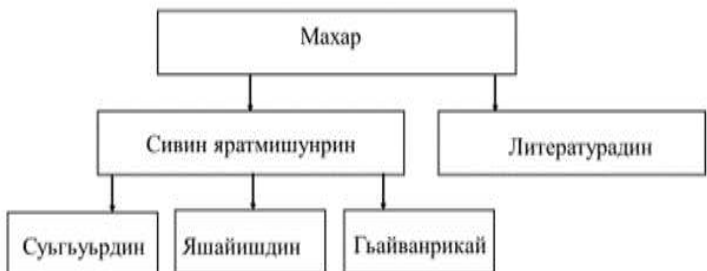
	<p>Эсед»; Ибрагъимова Гъ. «Игит Абас Исрафиловас»; Саидгъасанов С. «Игит Радим Халикьовас»; Агъмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».</p> <p>Хуралай чирун: Агъмедпашаева М. «Игит Радим». Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».</p> <p>Классдилай кьеце келун: Етим Эмин. «Вил атИудач дуьньядихъай ширин я...».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Чаз ислягъвал кIан я».</p>	<p>Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун. Ктабрин паяр (жилд, кылер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун. Классдилай кьеце келунин тарсара таниш тушир писателдин Ю - 15 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькIуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тIвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхъиз алакьун. «Ша чна келун», «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар келун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: Коллективдин проект «Чаз ислягъвал багъа я» (Баркаллу рухвайрикай шишар ва маса литературадин вечер кыле тухун) Ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
--	---	---

IV КЛАСС (34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гъахъун (1 сят)	Литературадай келун учебник дихъ галаз танишарун. Учебникда авай лишанрин метлебдин гъавурда тун. Учебникдин мана-метлеб. Учебник туькIуьр хъун ва адан шикилар. Словарь.	Литературадай келун учебникдай кыл акъудиз хъун . Тапшуругъар тамамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хъун ва абур ишлемишун . Кылериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъуриз чир хъун . Эсердиз ганвай тIварцIин бинадаллаз кылин мана-метлеб чир хъун . Учебникдин эхир кыле ганвай словардикай менфят къачун . Учебник туькIуьр хъун, адан важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун .
2	Зи чил - зи ватан (5 сят)	Чи ватандиз, адан кьегъал ватандашризни баркаллу кIвалахриз бахшнавай гыкаяяр. Йисан жуьреба-жуьре вахтунда тIебиатдикайни ислягъвиликай, чи республикадин ва	Кылериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакъун , учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакъун . Келай эсердин кылин метлеб ачухарун , ам жуван гафаралди лугъун . Текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун , гыкаядин ва я макъаладин план

		<p>Лезгистандин тарихдикайни уьмуьрдикай гьикааяр, шиирар, мисалар, мискIалар.</p> <p>Тагьир Х. «КIела, зи хва!»; Магьмудов А. «Рекье»; Абдуллаев Д. «Хуьре пакамахь»; СтIал Сулейман. «Дербент шегьердиз»; Ризванов З. «Чими рикIер, пак ниятар»; Бабаханов М. «Ватан»; Къазиев И. «Четин гьарфар»; Къуруш М. «Ватан ва аялар»; Лезги халкъдин кьиса. Эпос. «Шарвилидин веси»; Исмаилов А. «Нуьгведин ич»; Межидов Къ. «Хуьруьн стха-хва»; Фатахов А. «Зул»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва».</p> <p>Классдилай кьеце кIелун: Тагьир Хуьруьг. «КIела, зи хва». Бабаханов М. «Ватан».</p> <p>ЧIал гегьеншарун: «Къизилдин зул».</p>	<p>туькIуьрун. Жува-жуваз туькIуьрнавай пландн бинедаллаз, тамамдиз, хкяна ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хъувун. Эсердин мана-метлеб хълагьдайла, галай-галайвал хуьн. Шикил кхьинин ва жуван фикир лугьунин элементар кваз тIебитдин, иштиракзавай касдин акунрин, диалог гьикая авунал дегишарна, текстинин мана-метлеб ахъай хъувун. Иштиракзавай ксариз характеристика, кьимет гун патал текстинай материал хкудун ва ам жуван гафаралди хълагьун. Аялрин кIелуниз авай гевес гегьеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз тIебиатдикай, Ватандикай, халкъдин баркаллу зегьметдикай эсерар кIелун. Ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, кьвед лагъай жилдиниз, кьилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун. Аялар патал кхьенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датIана кIелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p>
3	Халис инсанвилини лишанар (5сят)	<p>Юлдашрикай, инсанрин арада гьуьрметдикай, инсанрин хас лишанриз талукъарнавай гьикааяр, макъалаар, шиирар, мисалар, мискIалар.</p> <p>Межидов Къ. «Чи гуьзел пляж»; Мегьман А. «Гьуьжет»; Абдуллаев Д. «Аялдин зиреквал»; Саидгъасанов С. «Бубадин веси»; Саидов А. «Фу рахана»; Шайдаев Я. «Кфилдин сес»; Магьмудов А. «Яланчи цуьк».</p> <p>Классдилай кьеце</p>	<p>Кьилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун. Эсерда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун алакъаяр тайинарун. Инсанрин арада авай гьуьрметдикай, инсанрин хас лишанриз чIукар текстинай хкяна кIелна, текстикъарун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абуру-кай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кьилин фикир тайинарун. КIелай эсердин план туькIуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хълагьун, тектиниз гафаралди шикилар чIугун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана юлдашдикай, инсанрин арада гьуьрметдикай гьикая туькIуьрун. Гьикаяда жуьреба-жуьре чIал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар ишлемишун. Иштиракзавай</p>

		<p>кӀелун: Агъаларов С. «Зи чими рагъ». Жалилов М. «Билбил базардал».</p> <p>Хуралай чирун: Саидов А. «Фу рахана».</p> <p>Проектдин кӀвалах: «Инсанвилини лишанар».</p>	<p>ксар кӀалурун ва абуруз кӀимет гун (муаллимдин куьмек галаз). Литературный чӀалал рахаз чир хӀун. Аялрин кӀелуниз авай гевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз тӀебиатдикай, Ватандикай, халкӀдин баркаллу зегъметдикай эсерар кӀелун. Абурун мана метлеб чир хӀун. Ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, кӀвед лагъай жилдиниз, кӀилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун. Аялар патал кхӀенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакӀун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датӀана кӀелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакӀун.</p>
4	ХалкӀдин сивин яратмишунар (бсӀат)	<p>Лезгийрин ва маса халкӀарин махар, кӀисаяр. Махара, кӀисайра, манийра, мисалрани мискӀалра халкӀдин яшайиш, жуван халкӀдиз, чилиз Ватандиз кӀанивал кӀалурун. Лезги халкӀдин махар: «КӀеви ахвар»; «КӀве юлдаш»; «Сарабаш»; «Кесиб касдин акъуллу руш»; «ХӀалхӀас кӀибни сикӀ»; «КӀаридиз куьмек гайи кӀушар»; «Лезги халкӀдин мисалар ва акъуллу келимаяр».</p> <p>Классдила кӀеце кӀелун: КӀурбан ГӀ. «Ирид чин алай дагълар». Магъмудов А. «Гатуз дагъда».</p> <p>Проектдин кӀвалах: «Зи рикӀ алай мах».</p>	<p>КӀилериз килигна учебникдихъ галаз кӀвалах ийиз алакӀун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят кӀачуз алакӀун. Эсерда кӀиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун алакӀаяр тайинарун. ГӀайванрин хас лишанриз чӀукар текстинай хкяна кӀелна, текстикъарун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кӀилин фикир тайинарун. КӀелай эсердин план туькӀуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хӀлагъун, тектиниз гафаралди шикилар чӀугун. Жуван гуьзетунрал бинелу хӀана гӀайванрикай, абурун яшайишдикай гӀикая туькӀуьрун. ГӀикаяда жуьреба-жуьре чӀал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар ишлеми-шун. Иштиракзавайбур кӀалурун ва абуруз кӀимет гун (муаллимдин куьмек галаз). Вакъиаяр кӀалурун, тӀебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Литературный чӀалал рахаз чир хӀун. Художественный эсердин чӀалан бязи кӀетӀенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) махуна жадай крар хӀун, басняда айгӀам хӀун таниш хӀун. Аялрин кӀелуниз авай гевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкӀарин махар ва кӀисаяр кӀелун. Абурун мана-метлеб чир хӀун. Ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, кӀвед лагъай жилдиниз, кӀилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун. Аялар патал кхӀенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакӀун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал</p>

			<p>ва абур датIана кIелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p> <p><i>КIелунрин винел рахунар</i>: суалар веревирд авун: «Халкъдин сивин яратмишунар вуч я?», «Адак гъихьтин эсерар акатзава?» суалрин гъавурда тун, мисалар гъун.</p> <p><i>Къугъун</i> «РикIел хкваш ва лагъ»: теклифнавай сивин халкъдин эсеррар анализ авун, жанр тайинарун, «Жанр гъихьтин текстерик акатзава?» суалдиз жаваб гун ва жуван фикирар лугъун.</p> <p>Халкъдин сивин яратмишунрикай алава яз малуматар (информацияр) кIватIун.</p> <pre> graph TD A[Махар] --> B[Сивин яратмишунрин] A --> C[Литературадин] B --> D[Суйгъурдин] B --> E[Яшайишдин] B --> F[Гъайванрикай] </pre>
5	Чехи имтигъанрин вахтунда (бсят)	<p>Халкъдин кьиса. Народная легенда. «Шарвилини Надир-шагъ»; Саидов А. «Лувар квай игит»; Мурадов Ш.-Э. «Партизандин паб»; Гашаров Гь. «Игитдин рикI авай Мусаиб». Шагъпазова А. «Къагъриман хва»; Ибрагъимова Гь. «Афгъанистан – гъамлу макан»; Ражабов А. «Хуьруьн хва»; Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз»; Гашарова А. «Гъуьлуькай эхиримжи кIвал хъайи...»; Жамалдин Х. «Сагърай уьлкве». «Лезги халкъдин мисаар ва акъуллу келимаяр».</p> <p>Классдилай къеце кIелун: Мусайиб С. «Хкягъай эсерар». Пушкин А.С. «Хкягъай произведенияр».</p> <p>Хуралай чирун: Саидгъасанов С.</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун.</p> <p>Гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кIелун. Эсерда суйгъбет ийизвай вакъияяр вахтунихъ ва абур арадиз атуниин себебрехъ галаз гъикI алакьалу ятIа, гъабурукай, масадан куьмек галачиз, къил акъудиз алакьун. КIелай текстинин план жува-жуваз туькIуьрун, Ватандин Чехи дяведа халкъарин игитри, дяведа чанар гайи рухвайри авур къегъалвилериз кьимет гуз алакьун, вакъияяр къалурун, текстинай мисалар гъиз текстикъарун. Ватандин Чехи дяведин игитрикай, абуру авур кIвалахрикай гъикая туькIуьрун, шикилар чIугун. Чал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Аялрин кIелуниз авай гъевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкъарин махар ва кьисаяр кIелун. Абурун мана-метлеб чир хъун. Ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхъенвай ктабрехъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датIана кIелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p> <p>Ктабрин выставка гъазурун.</p>

		<p>«Россиядин игитдиз».</p> <p>Проектдин кIвалах: «3и Батан».</p> <p>Чал гегъеншарун: «Игитдин тIвар».</p>	
6	Къуьд (бсят)	<p>ХъуьтIуьн тIебиатдин шикилриз, инсанрин кIвалахризни аялрин машгъулатриз бахшнавай гьикаяяр, шиирар.</p> <p>Саидгъасанов С. «Къуьд атана»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд; Лезги халкъдин мискIалар. Абдуллаев Д. «Жив»; Фетягъ А. «Къуьд»; Магъмудов А. «Ракъини мурк цIурурда».</p> <p>Классдилай къеце кIелун: Хаметова Х. «Багъа рекъер».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «Къуьд». Абдуллаев Д. «Жив».</p> <p>Чал гегъеншарун: «3и рикI алай йисан вахт».</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакъун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакъун.</p> <p>Гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кIелун. Эсерда суьгъбет ийизвай вакъияяр вахтунихъ ва абур арадиз атунин себебрехъ галаз гьикI алакълу ятIа, гъабурукай, масадан куьмек галачиз, къил акъудиз алакълун. КIелай текстинин план жува-жуваз туькIуьрун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана хъуьтIуьн тIебиатдикай, инсанрин кIвалахрикай ва машгъулатрикай гьикая туькIуьрун, шикилар чIугун. Чал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тIебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Иштиракзавай ксарин кIвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Эсердин мана0метлебдин гъавурдик хъун ва ам жуван гафаралди хълагъиз алакълун. Аялрин кIелуниз авай гъевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкъарин махар ва къисаяр кIелун. Абурун мана-метлеб чир хъун. Ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхъенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакълун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датIана кIелун. Библиотекадай лазим ктаб хкъагъиз алакълун.</p>
7	Гатфар (бсят)	<p>Гатфарин тIебиатдин шикилрикай, инсанрин кIвалахрикай, аялрин къуьгъунрикай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискIалар.</p> <p>Мусаиб С. «Гатфарин гуьзел гъавадиз»; «Лезги халкъдин мискIалар» («Лезгинские народные</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакъун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакълун.</p> <p>Гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кIелун. Эсерда суьгъбет ийизвай вакъияяр вахтунихъ ва абур арадиз атунин себебрехъ галаз гьикI алакълу ятIа, гъабурукай, масадан куьмек галачиз, къил акъудиз алакъун. КIелай текстинин план жува-</p>

		<p>загадки»); Мегъман А. «Чубарук»; Къардаш А. «Нехирбанни лекъ»; Ибрагъимова Гъ. «Вичин гъунар къалурзава гатфари»; Керимова С. «Зузи»; Гъажи Р. «Гъуълераллай лезгияр»; Азизханов К. «Секиндиз кІанда».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Эфендиев М. «Геж алукая гатфар».</p> <p>Хуралай чирун: СтІал Мусаиб «Гатфарин гуьзел гъавадиз». Асеф Мегъман «Чубарук».</p> <p>Проектдин кІвалах: «Гатфарин лишанар».</p>	<p>жуваз туькІуьрун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана гатфарилай, гатфарин тІебиатдикай, инсанрин кІвалахрикай ва машгъулатрикай гыкая туькІуьрун, шикилар чІугун. Чал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Иштиракзавай ксар, вакъиаяр къалурун, тІебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Иштиракзавай ксарин кІвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Эсердин мана-метлебдин гъавурдик хъун ва ам жуван гафаралди хълагъиз алакьун. Литературный чІалалди рахаз чир хъун. Аялрин кІелуниз авай гъевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз гатфарилай, гатфарин тІебиатдикай, инсанрин кІвалахрикай, аялрин къугъунрикай эсерар кІелун. Абурун мана-метлеб чир хъун. Ктабдин тІварцІиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Аялар патал кхъенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датІана кІелун. Библиотекадай лазим ктаб хкъагъиз алакьун.</p>
--	--	--	--